

Miloš Rašić*Etnografski institut SANU, Beograd*

milos.rasic@ei.sanu.ac.rs

Dragana Antonijević*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

dantonij@f.bg.ac.rs

Aspekti integracije treće i četvrte generacije potomaka srpskih radnih migranata u Beču*

Apstrakt: U fokusu ovog rada su pripadnici treće i četvrte generacija potomaka srpskih radnih migranata koji žive u Beču. Ova imigrantska zajednica nastala je doseljavanjem srpskih radnih imigranata, tzv. gastarbajtera, koji su od kraja Drugog svetskog rata odlazili na privremeni rad u Austriju. Upravo njihovi (pra)unici i (pra)unuke čine treću i četvrtu generaciju. Namera nam je da kroz rezultate sprovedenog istraživanja tokom 2020. godine pokažemo prisutne oblike identifikacije pripadnika treće i četvrte generacije potomaka srpskih radnih migranata. Na taj način preispitaćemo koncept integracije, koji je u svojoj osnovi zapravo esencijalistički i nacionalan, te ukazati na procese integracije i transnacionalnih veza naše ciljne grupe. Zbog vanrednog stanja izazvanog pandemijom korona virusa, istraživanje je sprovedeno anketno i online uz pomoć *Google upitnika*, dok je uzorkovanje bilo neprobabilističko i ekspancijalno nediskriminativno.

Ključne reči: srpski radni imigranti, treća i četvrta generacija, integracija, transnacionalnost, Austrija, Srbija

Uvod

Istraživanje integracije radnih migranata možemo pratiti još od šezdesetih godina XX veka, a pristupi i razmišljanja o ovoj temi menjali su se u skladu s

---

* Tekst je nastao kao rezultat rada na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koji finansira Ministarstvo prosvete na osnovu Ugovora br. 451-03-47/2023-01/ 200163, kao i u Etnografskom institutu SANU, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO, broj 451-03-47/2023-01-200173, od 03.02.2023. godine.

društveno-političkim situacijama i naučnim saznanjima u datom trenutku (v. Unterreiner and Weinar 2017, 2–4). Novija istraživanja pokazuju da integraciju više nije moguće posmatrati samo kao jednosmerno kretanje, već je pravilnije o njoj govoriti kao o procesu sa složenom putanjom (Schunck 2011, 264). S obzirom na naša prethodna istraživanja koja smo obavljali u Beču i Srbiji, a u vezi sa srpskim gastarbajterima i njihovim potomcima, otvorilo nam se novo, možda i paradoksalno, istraživačko pitanje: u kojoj meri su pripadnici treće i četvrte generacije potomaka migranata, oni koji su tamo rođeni i socijalizovani, integrisani u austrijski društveno-kulturni i politički sistem.

Ovaj rad predstavlja rezultat istraživanja u okviru projekta „Aspekti integracije treće i četvrte generacije srpskih migranata u Austriji“.¹ Kako smo i prethodna projektna istraživanja sprovedili u Beču (v. Antonijević, Banić Grubišić and Rašić 2021) – gradu s najvećim brojem radnih migranata poreklom iz Srbije², gde smo ostvarili veliku mrežu kontakata i poznanstava, ovaj grad smo odredili kao mesto ispitivanja statusa integracije naše ciljne grupe.

Imigrantsku zajednicu, koja je u našem istraživačkom fokusu, čine srpski radni migranti i njihovi potomci. Naime, reč je o radnim migrantima, takozvanim gastarbajterima, koji su tokom šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka odlazili u zapadnoevropske zemlje na privremeni rad. Zapadnoevropske zemlje su neposredno posle Drugog svetskog rata otpočele procese izgradnje prethodno razrušenih zemalja usled ratnih okolnosti i ubrzani razvoj ekonomije je već pedesetih godina doveo do potrebe za nekvalifikovanom i niskokvalifikovanom radnom snagom, koja će pretežno raditi najteže fizičke poslove (v. Bischof and

¹ Istraživanje je 2020. godine finansiralo Ministarstvo spoljnih poslova – Uprava za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu.

² Prema podacima Statističkog zavoda Austrije iz 2020. godine, navodi se da broj stanovnika s migrantskom pozadinom iznosi 2.240.300 stanovnika, od čega broj prve generacije migranata čini 1.635.000, a druge generacije 605.300 ljudi. Pod stanovnike s migrantskim poreklom austrijska zvanična statistika, prema preporukama Ujedinjenih nacija, podrazumeva one pojedince čiji su roditelji – i to oba roditelja – rođeni u inostranstvu. Najveći broj stanovnika s migrantskim poreklom upravo čine oni iz bivših jugoslovenskih republika (<https://www.statistik.at/en/statistics/population-and-society/population/migration-and-naturalisation/migration-background>). Druga studija ističe da više od četvrtine ukupnog stanovništva Austrije čine migranti. Prema ovoj studiji, najveći je broj Nemaca i Rumuna, dok treću poziciju drže Srbi s ukupno 122.000 osoba. Ipak, ove podatke treba uzeti s rezervom budući da u Austriji postoji znatno veći broj građana poreklom iz Srbije, a da su ovde ubrojani samo oni koji nemaju austrijsko državljanstvo, ali legalno borave u toj zemlji. Pored njih, veliki je broj imigranta sa srpskim poreklom koji imaju austrijsko državljanstvo, kao i onih pojedinaca koji tamo rade „na crno“ (v. <https://www.statistik.at/fileadmin/announcement/2022/07/20220725MigrationIntegration2022EN.pdf>).

Rupnow 2017, 13). S druge strane, u Jugoslaviji se dešavala industrijalizacija dominantno agrarne zemlje, što dovodi do značajnih demografskih promena – veliki broj seoskog stanovništva prelazi u gradove zarad industrijskog rada. Prilivi novog stanovništva u gradsku sredinu bili su veći od broja novih radnih mesta, što je dovelo do toga da jugoslovensko tržište rada postane preopterećeno. Vlast je ovaj problem počela da rešava liberalizacijom izlaska iz zemlje tj. izvozom radne snage, potpisavši prve zvanične sporazume o odlasku radnika na privremeni rad u Austriju i Nemačku. Početna namera obeju zemalja – Austrije i Jugoslavije – bila je da radni migranti dolaze samo na određeno vreme, zarade novac i vrata se u domovinu, te tako održavaju cirkularni sistem migracija – neprestani protok nove radne snage (Marković 2005; Dobrivojević 2007; Ivanović 2012; Antonijević 2013). Međutim, tokom sedamdesetih godina svima postaje jasno da se izuzetno mali broj njih vraća u domovinu, zbog čega i Austrija na različite načine počinje da rešava pitanje i status novih stanovnika, dok se imigranti stalno nastanjuju i razvijaju svoj specifičan kulturni sistem u toj zemlji, dovodeći sa sobom i ostale članove porodice iz Jugoslavije ili formirajući nove porodice tamo (Rašić 2022).

Iako su pripadnici treće i četvorte generacije potomaka srpskih migranata u najvećem broju slučajeva rođeni u Beču, te tamo socijalizovani i školovani, njihovi procesi identifikacije i dalje ostaju specifični i podvojeni – integrisani su u imigrantsku zajednicu Srba u Austriji i njihov specifičan kulturni identitet (više o kulturnom identitetu gastarbajtera v. Antonijević 2013), ali podjednako i u društvo države rođenja – Austrije. Ujedno, oni održavaju transnacionalne veze sa Srbijom, zemljom porekla njihovih predaka, ali se ne socijalizuju direktno u kulturni sistem Srbije budući da u njoj ne provode dovoljno vremena, osim povremenih boravaka.

Kao važan znak odnosa koji Austrija ima prema svojim građanima, ističe se i imenovanje ove grupe potomaka imigranata. Oni su i dalje percipirani kao „osobe s migrantskim poreklom“. U Austriji, pod osobom s migrantskim poreklom podrazumevaju se oni pojedinci čiji su roditelji rođeni u inostranstvu. Ukoliko je samo jedan roditelj rođen van Austrije, potomak nema pomenuti status. A prema zvaničnim statističkim pravilima, zemlja porekla majke uzima se kao zemlja porekla osobe s migrantskim poreklom.³ Ipak, ova pravila su validna samo u zvaničnim statističkim prebrojavanjima. U svakodnevici, čak se i na pripadnike treće i četvorte generacije potomaka migranata gleda kao na strance (u. Rašić 2022, 142–164). Osim što je važno preispitati do kada neko nosi breme svog porekla i biva svrstavan u kategoriju stranca, u ovom radu

---

³ www.statistik.at/fileadmin/announcement/2022/07/20220725MigrationIntegration2022EN.pdf

postavljamo pitanje zašto je nekome ko je rođen i odrastao u Austriji potrebna bilo kakva integracija.

S tim u vezi, namjera nam je da kroz ovo istraživanje pokažemo prisutne oblike identifikacije pripadnika treće i četvrte generacije potomaka srpskih radnih migranata u Beču⁴. Na taj način preispitaćemo koncept integracije koji je u svojoj osnovi, zapravo, esencijalistički i nacionalan. Taj koncept je u direktnoj vezi s poimanjem zapadnih nacija – država koje sebe vide i teže da budu, onako kako se to esencijalistički gleda na naciju i zajednicu, jedinstvena celina. U takvoj paradigmi *metodološkog nacionalizma* (Wimmer and Glick Schiller 2002), svako ko tu ne pripada u potpunosti, prema shvatanju većinske grupe u zajednici, percipira se kao *drugi* ili *stranac*, te je neophodno da prođe kroz određene oblike prilagođavanja ili integracije i postane *isti kao i mi*.

Premda smo nailazili na radove koji razmatraju treću i, ređe, potonje generacije potomaka imigranata raznih nacionalnosti u različitim kontekstima (v. Castandea, Morales and Ochoa 2014, 306; Klok *et al.* 2020, 2; Tineke *et al.* 2012, 111), kada su u pitanju potomci srpskih imigranata do sada, koliko je nama poznato, nije pisano. Smatramo da nedostatak istraživanja u ovom polju postoji iz dva razloga: pripadnike treće, a naročito potonjih generacija potomaka imigranata čini relativno mali broj osoba i to pretežno dece, dok se oni ujedno smatraju integrisanima i državljanima zemlje u kojoj žive. Naši ispitanici iz treće i četvrte generacije potomaka imigranata izgledaju sasvim uklopljeni – govore nemački jezik, završavaju škole i zapošljavaju se u Austriji. Međutim, dublja analiza njihove svakodnevice i odnosa austrijskih politika prema imigrantima i njihovim potomcima, ukazuje na ponešto drugačiju realnost, zbog čega nam je cilj da ovim radom istražimo u kojim sferama oni jesu, a u kojima nisu dovoljno dobro uklopljeni, te kako kroz svoje transnacionalne aktivnosti kombinuju sadržaje i žive između dve kulture i dve države – Austrije i Srbije.

---

⁴ Pitanje generacija je često diskutabilno. Svi se slažu u tome ko čini prvu generaciju (G1), a to su osobe rođene u jednoj zemlji i došli kao odrasle osobe u drugu zemlju da budu radna snaga. Već kod druge generacije (G2) javljaju se različiti kriterijumi. Po jednoj podeli, to su osobe čija su oba roditelja imigranti, a po drugom kriterijumu smatra se da je to osoba čiji je jedan roditelj rođen u zemlji porekla, a drugi rođen u zemlji useljenja (G2,5), pri čemu se ne precizira da li je roditelj rođen u zemlji useljenja etnički jednak roditelju koji je rođen u zemlji porekla ili je etnički/nacionalni pripadnik zemlje useljenja. Drugim rečima, da li je u pitanju potomak iz etnički mešovitog braka ili etnički istorodnog braka, bez obzira na državljanstvo i mesto rođenja jednog od roditelja. Oni koji su došli kao deca iz zemlje porekla i pridružili se roditeljima u inostranstvu neki označavaju kao G1,5 generaciju (v. King and Christou 2010; Maxwell 2010; Caron 2019). Treću i četvrtu generaciju (G3 i G4) bi činila deca imigranata čija su oba roditelja rođena u zemlji useljenja, što je bila populacija koju smo anketirali.

Teorijsko polazište

Do nedavno, iako su mu pristupali naučnici iz različitih oblasti, istraživanje integracije najčešće je bilo uslovljeno nacionalnim okvirima i karakterisano takozvanim „metodološkim nacionalizmom“ (Wimmer and Glick Schiller 2002, 2003), koji u najširem smislu predstavlja svesno ili nesvesno izjednačavanje društvenih granica s granicama nacije-države.⁵ Metodološki nacionalizam je, zapravo, iz svog implicitno nacionalnog pogleda, uvek održavao opoziciju između „nas“ i „njih“ (Levitt 2007), što se u studijama migracija ogledalo u potragama za razlikama između migrantskih i „većinskih“ zajednica. Zahvaljujući zaokretu ka transnacionalizmu u proučavanju migracija, došlo je i do većeg otklona od pomenute metodološke pozicije. Međutim, kako kažu Vimer i Glik Šilerova, „otkrivši“ transnacionalizma bilo je pre „posledica epistemickog poteza posmatrača, a ne pojave novog objekta posmatranja“ (Wimmer and Glick Schiller 2002, 218).

Starije studije takođe su pokušavale da pokažu s kojom zemljom su imigranti povezani, tumačeći to tako da su više okrenuti ka zemlji porekla nego imigracije (v. Brubaker 2004; Pries 2005; Baubock 2010). Iako ne bi trebalo do kraja osporiti prethodne studije, jer je prva generacija pretežno i bila emotivno i na druge načine više povezana s domovinom, nije zanemarivo da je znatne veze ostvarivala i sa zemljom imigracije. Odnosno, prva generacija imigranata bila je

⁵ Vimer i Glik Šilerova izdvajaju nekoliko oblika pojavnosti metodološkog nacionalizma. Prvi podrazumeva ignorisanje nacionalnog uokviravanja modernosti. Drugi oblik tipičniji je za empirijski orijentisane društvene naučnike i tu se nacionalni diskursi, agende, lojalnosti i istorije uzimaju zdravo za gotovo – oni se ne analiziraju, niti se problematizuju. Na kraju, tu se veruje da su granice nacionalnih država, zapravo prirodne datosti (Wimmer and Glick Schiller 2002, 221). Treći oblik karakteriše svojevrsna „teritorijalizacija društvenih nauka“, gde se naučni fokus svodi isključivo na ono što se dešava u okvirima nacionalne države (Wimmer and Glick Schiller 2002, 225). Čak su i antropološka istraživanja upadala u zamke metodološkog nacionalizma, naročito ukoliko bi se autori bavili etničkim grupama u savremenim, industrijskim nacionalnim državama. U tim situacijama, antropolozi su težili da etničke/nacionalne zajednice tumače i predstave kao kulturno drugačije od „većinske“ zajednice, ukazujući na njihovo istorijsko poreklo, migracijske tokove i tome slično. Umesto toga, trebalo je više da se fokusiraju na to kako se razlike produkuju kao posledice politizacije etničnosti u kontekstu izgradnje nacionalne države (Wimmer and Glick Schiller 2002, 223). Nadalje, isti autori predlažu da je potrebno da se u društvenim naukama preformuliše koncept društva, navodeći da iako nacije-države zadržavaju značajan izvor političke moći, „one nisu podudarne s domenom socijalnih odnosa, koji se mogu protezati transnacionalno“ (Wimmer and Glick Schiller 2002, 234). Kao rešenje kojim bi se izbegao metodološki nacionalizam, pomenuti autori navode koncepte „transnacionalnih socijalnih prostora“ ili „transnacionalnih socijalnih formacija“.

podjednako povezana s obe zemlje – domovinom i useljenja – i to na različite načine i intenzitete (u. Mazzucato 2008). Svojim daljim transnacionalnim aktivnostima, povezanošću s državom porekla, prva generacija imigranata prenela je određene oblike veza i na svoje potomke.

Integraciji se sve više pristupa kao procesu pregovaranja ili dijalektičkoj vezi među grupama i individuama (Ehrkamp 2006; Nagel 2009), dok koncepti transnacionalnosti i transnacionalnih prostora potvrđuju premisu da su migranti povezani s obe zemlje – i porekla i useljenja. Zbog toga se u novijim tumačenjima i integracija posmatra kao troslojni ili proces s tri pravca: kao uticaji zemlje useljenja, uticaji matice i odluke imigranata (v. Unterreiner and Weinar 2017, 5). Integracija je pre dinamički proces, nego nerelaciona, dihotomna i neinteraktivna pojava. Ona je zavisna od faze životnog toka pojedinačnih migranata – tu se pre svega misli na odrastanje, osnivanje porodice, odlazak u penziju itd., kao i kontekst socijalizacije – prva generacija, druga generacija, zemlja rođenja, zemlja obrazovanja itd. Uz to, važnu ulogu imaju ekonomski razvoj i strukture političkih mogućnosti – kao što su prebivalište, posedovanje dokumenata itd. (Latcheva and Herzog-Punzerberger 2011, 123).

Značajno je istaći i stavove savremenih autora koji prepoznaju koncept *paradoks integracije*, smatrajući pod time da se imigranti, koji su u strukturnom smislu dobro integrisani, sve više okreću od zemlje u kojoj žive, umesto da budu intenzivnije orijentisani ka njoj (v. Bujis, Demant and Hamdy 2006; Steinmann 2018; Geurts, Lubbers and Spierings 2020).⁶

Pod integracijom u ovom radu podrazumevamo procese koje imigranti i njihovi potomci preduzimaju, uz pomoć države u kojoj žive i matice, kako bi neometano funkcionisali u društveno-političkom, kulturnom i ekonomskom životu Austrije. Smatramo da ti procesi mogu biti svesno preduzeti, ukoliko, recimo, Austrija uvodi određene programe integracije imigranata, osnažuje njihovo po-

⁶ Geurts, Lubbers i Spierings u svojim istraživanjima pokazuju da niži nivo obrazovanja ili niži socio-ekonomski status migranata ne treba posmatrati kao nedovoljnu strukturnu integraciju. Pomenuti autori to pre definišu kao strukturnu poziciju migranata, naglašavajući to da li je neko ekonomski uspešan u zemlji stanovanja ili ne (Geurts, Lubbers and Spierings 2020, 1831). Stoga, isti autori dolaze do zaključka da migranti koji imaju višu strukturnu poziciju češće razvijaju sofisticiranije oblike mišljenja i tumačenja sopstvenog okruženja, što im omogućava da budu zainteresovaniji za ono što se dešava oko njih u društveno-političkoj realnosti, te bolje razumeju javne politike i političke debate. Takva pozicija omogućava im da se više povežu s lokalnim stanovništvom i javnom sferom i razumeju kakav odnos ka njihovoj zajednici gaji većinsko stanovništvo. Tada i dolazi do integracijskog paradoksa ili modela identifikacije odbijanja, jer migranti koji smatraju da njihova grupa nije do kraja prihvaćena ili da postoje oblici diskriminacije od strane domaćeg stanovništva, menjaju svoje identifikacijske strategije (Geurts, Lubbers and Spierings 2020, 1831).

vezivanje s lokalnom ekonomijom, kulturom i politikom, ako imigranti i njihovi potomci podnose zahteve za sticanje državljanstva, prijavljuju se na tržište rada, biraju da ostvaruju poslovne i privatne odnose s većinskim stanovništvom i tome slično. Ipak, postoje i oni procesi koji utiču na integraciju, a kojih su imigranti i njihovi potomci često manje svesni, poput konzumiranja sadržaja kulture – slušanje muzike, gledanje filmova ili čitanje literature, odabir emotivnih partnera, ostvarivanje dobrosusedskih odnosa itd. S tim u vezi, prepostavljamo da uspešnu integraciju čini kombinacija više faktora, svesnih i nesvesnih, koje preduzimaju sami imigranti i njihovi potomci, zemlja u kojoj žive (Austrija), te domovina (Srbija), čime postižu neometano i neizolovano življenje u ukupnom društveno-kulturnom, ekonomskom i političkom životu Austrije. Dakle, integracija je višesmerni proces u kome se od „članova većinske zajednice, kao i od imigranata i etničkih manjina zahteva da nešto urade; zbog čega se ovi potonji ne mogu jedini kriviti za 'neuspeh ili nepokušavanje integracije'“ (Modood 2011, 43).⁷

Kada pristupaju analizi procesa integracije različitih imigrantskih grupa, autori se koriste sopstvenim tumačenjima i okvirima za koje veruju da su najpodobniji prikupljenoj građi. Pen Rodžer (Penn Roger) i Pol Lambert (Paul Lambert) umesto termina integracija koriste pojam *uklapanje*, govoreći o imigrantskim zajednicama u Francuskoj, Velikoj Britaniji i Nemačkoj. Za merenje stepena uklopljenosti imigrantskih zajednica, smatraju da je najvažnije razmotriti strukturalnu inkorporaciju (edukaciju, treninge i tržište rada), politička i religijska uklapanja, kulturnu (način života, upotrebu medija i identiteta) i društvenu uklopljenost imigranata (ostvarivanje prijateljstava i sklapanje brakova) (Penn and Lambert 2009, 95–143). Rosalina Latčeva (Rossalina Latcheva) i Barbara Hercog-Puncenberger (Barbara Herzog-Punzenberger) analiziraju stepen integrisanosti turske i ex-jugoslovenske zajednice u Austriji i izdvajaju četiri slična, mada u nekim segmentima različita kriterijuma. Za njih, proces migracije i integracije je „lični projekat migranata“ i analiziraju glavne dimenzije kojima sami migranti evaluiraju uspešnost sopstvenih migrantskih projekata. Te dimenzije su: ekonomska situacija i uslovi života, pravni okvir i politički kontekst, društvena mobilnost (u smislu unutar i između generacijskog pokretanja na društvenoj lestvici) i lični osećaj pripadanja, identifikacije i emocionalne povezanosti (Latcheva and Herzog-Punzenberger 2011, 128–135). Slično ovome, za Esera je integracija proces s više dimenzija, od kojih su najvažnije kulturna, strukturalna, društvena i emocionalna dimenzija (Esser 2006, prema: Schunck 2011, 264).

---

⁷ Iako nećemo dublje ulaziti u pomenute Modudove rasprave, budući da prevazilaze okvir ovog rada, predlažemo, na primer, sledeće reference za dalja čitanja: Modood 2011; Modood 2013.

U analizi naše građe vodili smo se idejama iznesenim u prethodno pomenutim radovima, ali smo se, u skladu s prikupljenom građom i stavovima naših ispitanika, odlučili za četiri kriterijuma na osnovu kojih ćemo predstaviti procese integracije treće i četvrte generacije potomaka srpskih iseljenika u Beču. Ti kriterijumi se u potpunosti poklapaju s onima koje je Eser izneo u svom radu – premda smo ih dopunili i drugim tumačenjima, a to su kulturni, strukturni, društveni i emocionalni. U ovom kontekstu, kulturna dimenzija se odnosi na sticanje znanja i veština, kao što su jezik, poznavanje normi itd. Strukturna integracija podrazumeva pozicioniranje i učešće migranata u ključnim sferama imigracionog društva, prvenstveno u smislu tržišta rada. Socijalna integracija podrazumeva interakciju i kontakt s domaćim ali i drugim stanovništvom – sklapanje brakova, prijateljstava i drugih odnosa izvan svoje grupe. Na kraju, emocionalna integracija odnosi se na aspekte identiteta i osećaja pripadnosti, te svih onih aspekata kojima se imigranti vezuju za sopstvenu kulturnu grupu (u Schunck 2011, 164).

Uvodimo i operativniji koncept transnacionalnosti, budući da pogoduje ambivalentnim identifikacijskim strategijama i ne primorava migrante da se nužno odrede pozivajući se samo na jedan identitet/kulturu/državu. Naime, koncept transnacionalnosti omogućava im da svoju poziciju povezanosti s dve ili više zemalja i kultura iskažu kao legitimnu i prihvatljivu, potencijalno čak i u birokratsko-administrativnom smislu.

U najužem smislu, transnacionalnost posmatramo kao procese kojima migranti ostvaruju odnose *između* više različitih nacionalnih država (Jain 2010, 6), bazirajući svakodnevni život na višestrukim i konstantnim međupovezovanostima.⁸ Drugim rečima, kako tvrde Nina Glik Šiler i njeni saradnici, transnacionalizam se definiše teminima „...pomoću kojih imigranti grade društvena polja koja povezuju njihovu zemlju porekla i zemlju naseljavanja“ (Glick Schiller *et al.* 1995, 48), odnosno zemlju svojih predaka, ukoliko se u razmatranje uzimaju treća i četvrta generacija potomaka imigranata. Pomenuta transnacionalna povezivanja i aktivnosti migranata mogu se odvijati fizički – kada doslovno odlaze u druge države, ili simbolički – kada u svojoj svakodnevici koriste kulturne sadržaje različitih država ili putem informacionih i komunikacionih tehnologija stupaju u odnose sa ljudima iz zemalja porekla svojih predaka.⁹

⁸ Koncept transnacionalnosti već je dugo prisutan u društveno-humanističkim naukama, a naročito u oblasti migracija. Različiti autori nudili su drugačija tumačenja, pokušavajući tako da na najbolji način primene koncept na sopstvena istraživanja. Kako zbog obima rada ne bismo dublje ulazili u semantičko i terminološko određenje pojma, predlažemo narednu literaturu za šire upoznavanje s transnacionalizmom, transnacionalnim prostorima/poljima i tome slično: Glick Schiller *et al.* 1995; Vertovec 1999; Peter *et al.* 2004; Schmalzbauer 2005; Milutinović 2006; Kaya 2007; Faist 2010.

⁹ Pojedini autori, poput Pegi Levit i saradnika razlikuju „sveobuhvatni“ od „selektivnog“ transnacionalizma kako bi označili one koji imaju složenije, kao i one

S obzirom na prikupljenu građu za ovo istraživanje, prikazaćemo strategije integracije potomaka srpskih imigranata u austrijsko društvo, ali i transnacionalne aktivnosti za koje oni, možda, do kraja i nisu svesni da su transnacionalne, a ogledaju se u svakodnevnoj konzumaciji produkata srpske kulture, kontaktu s ljudima iz matice njihovih predaka, ali i povremenim boravcima u Srbiji. Ističemo takvo tumačenje jer kako je Kambel još 1996. godine naveo, svakodnevni život u savremenom društvu je *per se* transnacionalan (Campbell 1996), ali je važno u kontekstu istraživanja migracija postaviti specifičnije pitanje: kako transnacionalne veze i prakse *utiču* na živote i identitete imigranata i njihovih potomaka (Ehrkamp 2005, 346).

Metodologija istraživanja

Sva prethodna istraživanja sprovodili smo uz pomoć klasičnog antropološkog kvalitativnog pristupa, polustrukturiranih razgovora i posmatranja s učestvovanjem. Međutim, istraživanje za ovaj projekat bilo je uslovljeno pandemijom virusa covid-19, policijskim časom i karantinom, te nemogućnošću da tada otputujemo u Beč. U želji da projekat ipak realizujemo, promenili smo metodološki pristup i podatke prikupljali online. Formirali smo anketu od 12 celina, sa ukupno 70 pitanja i spaveli je uz pomoć Google upitnika.¹⁰

U prve dve celine prikupljali smo demografske i socio-ekonomske karakteristike ispitanika: ime, datum i mesto rođenja, nacionalnu/etničku pripadnost i pitali smo ih koju zemlju smatraju svojom domovinom. Naredna celina ticala se porodice, u okviru koje smo ispitivali kojoj generaciji migranata pripadaju, ko je iz porodice prvi došao u Austriju, čime su im se bavili roditelji i kako vide njihovu integrisanost u austrijsko društvo. Pitanja o jeziku čine okosnicu četvrte celine, a namera nam je bila da ustanovimo koji jezik naši ispitanici smatraju prvim ili maternjim, koliko dobro znaju oba jezika – srpski i nemački, te kako ih koriste i kombinuju u svojoj svakodnevici. Naredni ispitivani aspekt bilo je školovanje, kako bismo utvrdili stepen obrazovanja naših ispitanika. Grupom pitanja o stanovanju želeli smo da vidimo u kom delu grada žive, da li u tom okruženju ima drugih migranata ili je to kraj u kojem većinski žive Austrijanci, ali i kakve odnose ostvaruju sa svojim susedima. Naredni odeljak ticao se druženja i slobodnog vremena. U ovoj grupi nalazilo se pet pitanja putem kojih smo došli do informacija o tome s kime se naši ispitanici družu – da li su to Srbi,

koji imaju slabije transnacionalne prakse i veze sa ljudima i institucijama u domovini (Levitt *et al.* 2003, 570). Iako zanimljivo, ovo tumačenje je izuzetno kompleksno i teško primenjivo na migrante ili živote njihovih potomaka, jer uvek ostaje pitanje do koje granice se nešto smatra „selektivnim“, a kada počinje „sveobuhvatni“ transnacionalizam.

¹⁰ Cela anketa dostupna je na: <https://forms.gle/kASwgMsd4Pdr7mfGA>.

drugi migranti ili Austrijanci, ali i gde obično provode svoje slobodno vreme i izlaske. Potom je usledio deo pitanja o odnosu sa maticom: koliko često dolaze u Srbiju, da li vole tu da dolaze i kojim povodom provode vreme u ovoj zemlji, te kakve mreže odnosa ostvaruju s ljudima u Srbiji – da li su to samo porodične ili i prijateljske veze. Sličan je i naredni skup pitanja, s tim što se ticao Austrije i odnosa koje ostvaruju u zemlji u kojoj žive, stoga smo ih pitali da li misle da su integrisani u austrijsko društvo. Preostale tri grupe pitanja ticale su se: slobodnog vremena – da li odlaze u pozorišta, čitaju knjige i tome slično, religije i članstva u srpskim klubovima u Beču.

Pitanja smo formirali na dva principa: zatvorenog tipa – gde su ispitanici imali mogućnost da daju jedan od ponuđenih odgovora, premda je uvek bio ostavljen i prazan prostor da upišu odgovor ukoliko ga nije bilo među ponudjenima; otvorenog tipa – pitanja koja su davala prostora za slobodnu i širu formu odgovora. Anketa je pisana srpskim jezikom i latiničnim pismom, budući da svi naši ispitanici govore srpski i koriste se srpskim pismom, ali pretežno latinicom. Trudili smo se da pitanja budu jasna i jednostavna, kako bi ih svi ispitanici razumeli.

Dobijeni odgovori varirali su po svom kvalitetu od ispitanika do ispitanika, bilo je onih koji su jasno i opširno odgovarali na ponuđena pitanja, dok je bilo i onih koji su davali šturu i nedefinisane odgovore, a neka pitanja preskakali, ukoliko nisu smatrali za shodno da na njih odgovore.

Metod uzorkovanja, prilagođen vanrednom stanju, bila je tzv. „snowball“ tehnika koja se primenjuje u kvalitativnim istraživanjima onda kada je teško doći do ispitanika. Koristili smo eksponencijalno nediskriminativno uzorkovanje „snežne grudve“, gde prvi angažovani ispitanici upućuju anketu na adrese više različitih pojedinaca prema sopstvenoj preporuci i kriterijumima postavljenim u metodologiji istraživanja, a zatim angažovani pojedinci upućuju ankete sledećima iz ciljane grupe, sve dok se ne dobije dovoljan broj ispitanika za uzorak (v. Naderifar, Goli and Ghaljaie 2017; Taherdoost 2016).¹¹

Anketirali smo ukupno 73 bečkih građana i građanki poreklom iz Srbije, koji pripadaju trećoj ili četvrtoj generaciji potomaka srpskih radnih migranata, premda se u uzorku pojavljuje i jedna osoba koja pripada petoj generaciji i troje njih iz druge generacije. Rezultati u ovoj studiji baziraju se isključivo na odgovorima pojedinaca koji pripadaju trećoj i četvrtoj generaciji potomaka imigranata, dok su preostali ispitanici poslužili kao manja kontrolna grupa. Osim onih koji su se, u etničkom smislu, izjasnili kao Srbi, ankete je popunilo nekoliko ispitanika koji su se izjasnili kao Vlasi i Romi. Ovi pojedinci druge nacionalne/etničke pripadnosti uzeti su u razmatranje, budući da su odgovorima isticali svo-

¹¹ Više o „snowball“ uzorkovanju videti i na: <https://www.questionpro.com/blog/snowball-sampling/>; <https://www.simplypsychology.org/snowball-sampling.html>.

ju povezanost sa Srbijom i srpskom zajednicom u Beču. Statistički gledano, od ukupnog broja anketiranih, bilo je, prema etničkom opredeljenju, 93,15% Srba, 5,48% Vlaha i 1,36% Roma. U istraživanju je učestvovalo 43,8% muškaraca, 50,68% žena, dok 5,47% njih nije označilo svoj pol.

Radi zadržavanja anonimnosti ispitanika, koja im je garantovana pri popunjavanju upitnika, nećemo otkrivati njihove identitete, već smo ih sve ponaosob šifrovali. Šifrovanje smo izvršili na sledeći način: prvo slovo šifre znači Ispitanik (S), drugim slovom obeležili smo pol ispitanik – za muškarce slovo (m), za žene slovo (f), naredni broj u šifri označava redni broj pod kojim je u našoj bazi zaveden popunjeni upitnik, dok se na kraju, iza zareza, nalazi broj koji označava godine ispitanika u trenutku popunjavanja ankete. Stoga, ukoliko je, recimo, ispitanica ženskog pola, zavedena u bazi pod rednim brojem 35 i ima 20 godina, njena šifra izgleda ovako: Sf35, 20.

Aspekti kulturne integracije

Pod aspektima kulturne integracije podrazumevamo usvajanje različitih oblika znanja i veština, te upražnjavanje kulturnih sadržaja, ali i pohađanje školskih programa i poznavanje jezika zemlje u kojoj imigranti žive.

Iako su rođeni i socijalizovani u Beču, pripadnici treće i četvrtre generacije potomaka srpskih emigranata imaju drugačije načine života, konzumiraju drugačije medije i konstruišu drugačije identitete u odnosu na lokalno stanovništvo i druge migrante. Kako su rezultati upitnika pokazali, naši ispitanici pretežno i dalje koriste kulturne sadržaje i tradicionalno nasleđe Srbije – zemlje porekla njihovih predaka, ujedno ostvarujući i na ovaj način transnacionalne veze. Premda je logično da njihova, uslovno rečeno, izolovana pozicija u Beču podrazumeva da će koristiti kulturne sadržaje Srbije, to povlači i druge oblike ponašanja i njihove posledice u društvenom životu – kada izlaze u grad odlaze u srpske klubove ili kada odlaze na predstave uglavnom prate one koje izvode gostujuća pozorišta iz Srbije, a tu su male šanse da se susretnu s pripadnicima drugih etničkih/nacionalnih grupa, pre svega zbog jezičke barijere.

Stepen poznavanja jezika predstavlja najvažniju kompetenciju imigranata i njihovih potomaka u stranim zemljama, to im omogućava da se snalaze u svakodnevnici i drugim formalnijim situacijama. Pojedini autori čak navode da je u nekim zemljama poznavanje lokalnog jezika *sine qua non* za uspešno življenje (Penn and Lambert 2009, 54). Iako u Beču postoji velika srpska i, šire gledano, jugoslovenska zajednica koja međusobno komunicira na jeziku koji označavaju kao „naš jezik“ – kombinacija tri jezika bivše Jugoslavije (tzv. BHS jezik – bošnjački, hrvatski, srpski), za formalne situacije u Beču je ipak važno poznavanje nemačkog jezika. Svako dete koje se školuje u bečkim školama mora da zna

nemački, jer ne postoje programi na srpskom jeziku. Shodno tome, integracija u jezičkom smislu ne samo da je korisna, već je i obavezna.

Ipak, našim ispitanicima komuniciranje na maternjem jeziku često predstavlja i određeni vid postavljanja simboličkih granica između njihove i drugih grupa u okruženju. Primeri tome su brojni, a naročito ukoliko pohađaju školu s Austrijancima ili drugim migrantima ne-jugoslovenskog porekla, pripadnici srpske zajednice često međusobno komuniciraju na maternjem jeziku i tako prave barijere oko sebe.

S druge strane, mnogi aspekti etničke i nacionalne kulture snažno su povezani sa jezikom, zbog toga među mnogim migrantskim zajednicama postoji možda i opravdana bojazan da će gubitkom jezika izgubiti i sopstvenu kulturu / identitet (Penn and Lambert 2009, 54).

Upravo se kroz načine upotrebe jezika mogu jasno pratiti i razlike u generacijama, njihovim stepenima integracije, te ostvarivanju transnacionalnih veza. Prva generacija, oni koji su prvi otišli u Austriju na privremeni rad s ciljem da zarade novac i vrate se u domovinu, skoro nikada nisu naučili nemački – uglavnom ne znaju ni da pišu ni čitaju na nemačkom, dok se veliki broj njih koristi samo osnovnim pojmovima i to onda kada moraju. Drugu generaciju je, za početak, teško i odrediti, tj. ko sve pripada ovoj kategoriji. Jasno je da su to deca prve generacije koja su deo odrastanja provela u Srbiji, a kasnije su došla da žive sa svojim roditeljima u Austriji (v. Davidović 1999, 21; Antonijević 2013, 68). Drugu generaciju ne čini toliko, u iskustvenom smislu, koherentna grupa, budući da su u različitim uzrastima dolazili svojim roditeljima u inostranstvo. Ta generacija je u literaturi poznata i kao „izgubljena generacija“ ili „generacija bez budućnosti“ (Davidović 1999, 19), a njeni pripadnici pretežno reprodukuju način života i odabir profesija svojih roditelja, dok ujedno podjednako slabo govore i maternji i nemački jezik (Antonijević 2013, 72). Treću i četvrtu generaciju praktično čine unuci, odnosno prauunci prve generacije i oni, po pravilu, veoma fluentno pričaju nemački i koriste se njihovim pismom. S druge strane, veoma dobro koriste i srpski jezik, premda većina njih bolje govori nego što se služi pisanjem i čitanjem.

Grupa sociologa sprovedla je istraživanje jezičkih praksi među trećom generacijom potomaka migranata u Britaniji, Francuskoj i Nemačkoj, a njihova studija sugerise da je proces lingvističke asimilacije tokom tri generacije zasiurno u toku (Penn and Lambert 2009, 72).¹² Ipak, čini se da u Beču ne možemo govoriti sasvim o procesu jezičke asimilacije, kako to ovi autori vide. Iako nove

¹² Istovetan stav u svom istraživanju iznosi Alba sa svojim saradnicima, koji su analizirali jezičku asimilaciju treće generacije potomaka imigranata u Americi fokusirajući se na kineske, kubanske i meksičke imigrante. Pomenuti autori zaključuju da pripadnici treće generacije potomaka imigranata najčešće postaju monolingvalni, dok jezik svojih predaka znaju samo u fragmentima (Alba *et al.* 2002, 467).

generacije potomaka srpskih migranata u Beču znaju nemački i uče ga paralelno sa srpskim jezikom, oni redovno održavaju komunikacije na oba jezika. Primera radi, u srpskim zajednicama, naročito u klubovima, dozvoljeno je isključivo komuniciranje na srpskom jeziku. Razlog tome je i velika srpska dijaspora u Beču, gde se na svakodnevnom nivou susreću sa svojim sunarodnicima u različitim prilikama – na poslu, u prodavnicama, u prevozu, u restoranima i klubovima, u komšiluku. Značajan doprinos održavanju maternjeg jezika imigranata imaju i transnacionalne veze sa zemljom porekla (u. Alba *et al.* 2002, 469). Transnacionalna povezanost treće generacije potomaka imigranata s domovinom njihovih predaka direktan je rezultat transnacionalnih mreža koje su uspostavili njihovi preci i u koje su ih uključili kroz različite oblike transnacionalnih aktivnosti (Klok *et al.* 2020, 4).

Naši ispitanici govore nemački jezik i služe se njegovim pismom u potpunosti. Ipak, veruju da je znanje srpskog jezika takođe bitno i ističu važnost njegovog očuvanja:

„Eto, mi smo poreklom iz Srbije, svi, iako smo rođeni ovde. I smatram da je bitno da znaju srpski i odakle su, jednostavno... treba da se neguje dalje to“ (Sf33, 22).

I drugi ispitanici dele isto mišljenje, navodeći da je nemoguće održati identitet, niti konzumirati kulturne sadržaje ukoliko se ne zna jezik:

„... imaš ljudi koji ili osobe koje baš ne pričaju dobro srpski... Ja prvi kažem da ne znam baš dobro da pričam, gramatički... al’ trudim se da što više učim i da ga usavršavam... Ljudi koji bukvalno ne pričaju srpski, oni se osećaju kao Srbi, ali ako ne znaš da komuniciraš taj jezik, onda uopšte ne znam kako se identifikuješ kao Srbin ili poreklom Srbin. Baš se primeti, te osobe, nit’ slušaju srpsku muziku, nit’ se bave time, nego uopšte slušaju stranu muziku, nema više taj melos, nema više taj, što bi rekli, karakter srpski...“ (Sf52, 19).

Kada je jezik u pitanju, prisutna je još jedna pojava, a to je kombinovanje srpskog i nemačkog jezika u komunikaciji sa sunarodnicima koji žive u Beču i/ili znaju nemački jezik. Naši ispitanici taj jezik nazivaju *hibridnim*, dok se on u literaturi određuje kao „dijasporski jezik“ (Vuletić 2016, 600) ili jednostavnije „gastarbajterski jezik“, definisan kao klasična dvojezičnost koja može biti funkcionalna i funkcionalno ograničena (Ilić-Marković 2010, 785). Među našim ispitanicima prisutna je funkcionalno ograničena dvojezičnost. U drugi jezik se tada prenose određene reči, pretežno glagoli, pridevi i imenice, a zadržava se struktura jezika na kojem se u datom trenutku govori (v. Ilić-Marković 2010, 785).

Potomci migranata iz treće i četvrte generacije najčešće od rođenja uče najmanje dva jezika – srpski i nemački, dok ima i onih koji paralelno slušaju i govore vlaški ili romski jezik u porodici. U zavisnosti od roditelja i njihovih

odluka u vaspitanju, dete će prvenstveno naučiti jedan od dva jezika. Prvi jezik koji migranti nauče čini osnovu za oblikovanje njihovih pogleda na svet, jer „edukacija u detinjstvu i primarna socijalizacija doprinose oblikovanju njihove percepcije društvene realnosti“ (Filhon 2017, 64).

Migranti često imaju više maternjih jezika, smatra Julijana Vuletić (Vuletić 2016, 605), a utvrditi koji je jezik kod višejezičnih govornika primaran ili maternji nije uvek najjednostavnije. Iz tog razloga, stručna literatura sve više upotrebljava termin *prvonaučeni jezik*, odnosno *Erstsprache* (Ilić-Marković 2010, 786). Može se zaključiti da je koncept *maternjeg jezika* u lingvističkoj literaturi relativizovan pojam, naročito kada se govori o deci migranata sa „više maternjih jezika prema kriterijumima porekla, nivoa kompetencije, funkcije i identiteta“ (Vuletić 2016, 605).

Kada je u pitanju školovanje, treća i četvrta generacija potomaka srpskih radnih migranata je znatno napredovala u odnosu na svoje pretke. Naročito se razlike vide između ovih i prve generacije – njihovih (pra)baba i (pra)deda, koju su uglavnom činili niskokvalifikovani ili nekvalifikovani radnici (v. Antonijević 2013; Ivanović 2012; Rašić 2022). Većina naših ispitanika završila je opštu ili sportsku gimnaziju. Pored toga, ima i onih koji su pohađali stručne škole, premda po popularnosti za gimnazijom odmah sledi ekonomska škola. Tu su takođe i ispitanici koji su završili muzičku, tekstilnu, potom administrativne odseke u srednjim školama za sekretarske poslove itd. Takve škole naši ispitanici nazivaju „zanatima“, a svakako se najviše teži poslu u državnim firmama, poput opština ili bolnica, zbog čega i upisuju zanate. Ovo su neki od izbora zanatskih škola naših ispitanika:

„Zanat – vodič radnje austrijskog butika“ (Sf38, 30); „Zanat kao kancelarijski službenik“ (Sf42, 17); „Srednju školu za Installateur“ (Sm46, 18); „Mesarski zanat“ (Sm56, 26); „Zubni tehničar“ (Sm48, 28); „Veterinarski tehničar“ (Sm34, 36); „Srednju školu, office-management“ (Sf13, 27); „Prehrambeni tehničar“ (Sm55, 21); „Stolarski zanat“ (Sm22, 29); „Zanat za molera“ (Sm54, 20) itd.

Ima i onih ispitanika koji nisu završili srednju školu, premda su oni manjina:

„Dobrovoljno sam napustio sportsku gimnaziju, par meseci pred matuorm. Posle toga sam izučio struku tehničara rashladnih uređaja, ali sam i to prekinuo, jer me nije više zanimalo posle tri godine“ (Sm53, 24).

Kada je u pitanju visoko obrazovanje, polovina naših ispitanika nije završila fakultete ili više škole i to njih trideset i dvoje. Ostali ispitanici su na različitim nivoima visokog obrazovanja – osnovne, master i jedan student doktorskih studija – koje pretežno završavaju na Univerzitetu u Beču. Odabir fakulteta je u skladu s ličnim afinitetima ispitanika, pa tako ima onih koji završavaju kompjuterske nauke – „Idem, computer science“ (Sf29, 23); „Da. 3D animation and gaming“ (Sf17, 19); fakultete sporta ili menadžmenta u sportu; ekonomiju ili

strane jezike, dok jedna ispitanica završava sociokulturnu antropologiju. Troje ispitanika navelo je da trenutno pohađa master studije, bez preciznog određenja oblasti studija.

Aspekti strukturne integracije

Pod aspektima strukturne integracije podrazumevamo različite oblike kojima se imigranti i njihovi potomci strukturalno uklapaju u zajednicu, prevažno kroz različite obuke, edukacije, pozicioniranjem na tržištu rada, a koji su zavisni o druge, šire faktore kao što su poznavanje jezika, društvenih normi, socio-ekonomskog porekla roditelja itd. (up. Penn and Lambert 2009, 96).

Poslovne mogućnosti i uključivanje na tržište rada zavise od različitih činioca. Na to može da utiče stepen završenog formalnog obrazovanja ali, kako pokazuju javne politike Austrije, i mnogi drugi uslovi poput politike zapošljavanja, važećih normi itd. Najveći broj naših ispitanika je zaposleno, dok je u trenutku anketiranja bilo 19 nezaposlenih ili pojedinaca koji su, usled pandemije korona virusa i tadašnjih mera za suzbijanje zaraze, ostali bez posla. Oni koji su zaposleni rade na različitim pozicijama i u različitim sferama, počevši od trgovaca u marketima i prodavnicama, pa sve do stolara, instalatera, konobara, kuvara i radnika u fabrikama. Značajan broj njih radi i administrativne poslove – sekretari su u institucijama, organizatori manifestacija, agenti za iznajmljivanje nekretnina itd, a manji je broj onih u zabavnoj industriji – na televiziji, radiju, muzički izvođači. Istraživanjem smo zabeležili i neophodne promene profesija, izazvane merama protiv virusa korona, gde su pojedini ispitanici bili primorani da se profesionalno preorijentišu:

„DJ sam 15 godina ovde. Trenutno sam, zbog korone, bez posla. Od sledećeg meseca na doškolavanje – Fitness instructor“ (Sm35, 32).

Dobra pozicioniranost na tržištu rada znači i održavanje određenog nivoa životnog standarda. Međutim, u Beču i većem delu Austrije, na to da li će imigranti raditi ili ne, utiču i strukturne karakteristike i dinamika tržišta rada kojima su radnici izloženi. Na primer, ukoliko dođe do smanjenja radnih mesta ili obima posla, migranti prvi dobijaju otkaze jer u Austriji važi pravilo „zaštite domaćih radnika“ (Latcheva and Herzog-Punzerberger 2011, 130). Posebno se prva generacija gastarbajtera uverila u ovo, ali i doživljavala druge oblike diskriminacije na tržištu rada: pretežno su zapošljavani u slabo plaćenom sektoru, poslodavci su im uplašivali manje satnica u odnosu na realan rad i, budući da su često radili bez regulisanog statusa, nisu im uplaćivani doprinosi. Iz tih razloga, penzije su im ograničene, što naročito dolazi do izražaja tokom protekle dve decenije kada su se pripadnici prve generacije masovnije penzionisali (Latche-

va and Herzog-Punzerberger 2011, 130). Neregulirani status i diskriminirano ponašanje prema prvoj generaciji proisticalo je i iz njihovog opšteg statusa, ali i očekivanja obe vlade – zemlje matice i useljenja – da su oni u Austriji samo na privremenom radu. Pored nekvalifikovanih radnika, diskriminirani su i oni kvalifikovani, jer su zbog postojećih pravnih i institucionalnih regulativa teže pristupali tržištu rada. Zbog svih ovih ograničenja, pojedini autori veruju da se u polju tržišta rada najbolje ogleda to zbog čega je proces integracije bio spor: zakon je omogućavao da imigranti budu prvi isključeni, nisu imali zaštitu od diskriminacije na radu, što je dovodilo do isključenja s tržišta rada i izazivalo nesigurnost boravka i subjektivni osećaj skrajnutosti migranata (Latcheva and Herzog-Punzerberger 2011, 132).

Premda bi se očekivalo da ova nepovoljna praksa bude rešena, s obzirom na to da potomci migranata iz treće i četvrte generacije poseduju državljanstvo i sva druga prava kao i Austrijanci, ispitanici ukazuju na druge, privatnije i prikrivenije oblike diskriminacije. Tako, ispitanica pod rednim brojem 34 ističe da se na radnom mestu često oseća nepoželjnom zbog svog migratornog porekla:

„Oni čim vide da je –ić na kraju prezimena, to je to. Nismo njihovi. Znajú odakle potičemo, da nisu naši roditelji Austrijanci“.

Iz tog razloga, ista ispitanica je na radnom mestu imala problema, iako radi u državnoj ustanovi kao knjigovođa, kolegice su joj često govorile: „Ti nisi naša, nemaš to ponašanje, nisi tol’ko pametna kao mi“ (Sf34, 22).

Kada su u pitanju politička prava tu je važno razmotriti mogućnosti za dobijanjem državljanstva i, shodno tome, uživanje svih prava koja taj dokument daje građanima Austrije. U Austriji svi građani imaju jednaka politička prava, bez obzira na njihovo poreklo, poput glasanja, uključivanja u politički život itd. Uprkos tome, postoji uvreženo mišljenje da su deca migranata politički marginalizovana u celoj zapadnoj Evropi, ali je češći slučaj da su oni manje zainteresovani za politička dešavanja zemlje u kojoj žive, u odnosu na zemlju porekla svojih predaka (Penn and Lambert 2009, 97).

Od naših ispitanika, njih 25 ima austrijsko državljanstvo.¹³ Jedna ispitanica ima švajcarsko, a dve kanadsko državljanstvo. Svi ostali zadržali su srpsko državljanstvo. Zbog činjenice da Austrija ne dozvoljava dvojno državljanstvo, osim u nekim izuzetnim prilikama, srpski gastarbajteri u Beču se pretežno odlučuju za srpsko državljanstvo, verujući da će i na taj način održati, makar emo-

¹³ Prema najnovijem Zakonu o državljanstvu iz 2006. godine, pojedinci mogu ostvariti pravo na austrijsko državljanstvo jedino ukoliko u Austriji borave najmanje deset godina, od kojih najmanje 5 godina moraju biti zvanično nastanjeni. Potencijalno, ovaj rok se može smanjiti na šest godina pod određenim uslovima, a za decu i bračne partnere austrijskih državljana postoje povoljnije odredbe (v. <https://www.wien.gv.at/bh-hr-sr/pravo/drzavljanstvo.htm>).

tivno i simbolično, odnose sa zemljom maticom koja je i dalje „obećana zemlja“ za njih (v. Rašić 2022). Shodno tome, politički aktivnih Srba i srpskih partija u Beču nema. Za razliku od turske zajednice, Srbi nemaju svog predstavnika u parlamentu, a iz tih razloga čak i onaj manji deo njih koji izlazi na izbore, bira među postojećim austrijskim strankama.

Aspekti socijalne uklopljenosti

Mnogi autori smatraju da je društvena interakcija jedan od ključnih merila integracije kada se radi o potomcima migranata u zapadnoj Evropi (Penn and Lambert 2009, 124). Kao najvažniji izdvajaju se prijateljstva i brakovi na osnovu kojih je moguće meriti određeni stepen uklopljenosti i društvene uključenosti potomaka migranata iz treće i četvrtre generacije. Njihove odluke o (bračnim) partnerima i sklapanju prijateljstava ukazuju na to koliko su spremni da se povežu s drugim članovima izvan sopstvene kulturne, nacionalne ili etničke grupe. Odluka o tome s kim će ostvariti bračne ili prijateljske odnose ne zavise samo od migranata, već na njih često utiču „država, etnička/nacionalna grupa, religija i jezik koji se govori kod kuće“, sve su to „moćni prediktori etnički homogamnih prijateljstava i etnički endogamnih partnerstava“ (Penn and Lambert 2009, 143).

U našoj anketi imali smo odeljak s pitanjima o druženju gde nas je interesovalo da saznamo s kim se naši ispitanici najviše druže – da li su to Austrijanci, migranti srpskog porekla ili pak pripadnici drugih etničkih/nacionalnih grupa. Nastojali smo da uvidimo dinamiku i saznamo mesta okupljanja, zbog čega smo drugi deo pitanja posvetili izlascima s prijateljima i tipovima mesta za izlaske.

Na pitanje da li se druže s Austrijancima, pretežno su davali potvrdne odgovore, premda su nadalje, u otvorenom delu za komentar, objašnjavali da se ta druženja uglavnom odvijaju u školi ili na radnom mestu – dakle, onda kada su uslovljeni da sa njima dele određeni prostor i vreme. Tokom slobodnog vremena odnos s Austrijancima je slabiji ili ga uopšte nema. Ovo su neki od odgovora koji o tome svedoče:

„Samo na poslu“ (Sm67, 25); „Samo u školi, privatno imam samo 1–2 drugarice koje su Austrijanke“ (Sf44, 15); „Jako malo. Najviše preko fakulteta“ (Sf73, 16); „Da, dok sam išla u školu i na poslu“ (Sm43, 20); „Skoro nikako, ako se ne računa poslovni odnos“ (Sf33, 22); „Slabo skroz, skoro uopšte“ (Sf8, 21).

Oni ispitanici koji su navodili da se druže s Austrijancima, ipak su ih opisivali kao „hladne“, ne toliko naklonjene migrantima i primećivali su da se načini druženja Austrijanaca razlikuju od standardnih srpskih ili okupljanja drugih migrantskih grupa u Beču. Poneki odgovori ukazivali su i na to da je teško uspostaviti odnose s Austrijancima:

„Ne družim se gotovo pa nikako sa Austrijancima, otkad ne idem u školu. Znam dosta njih sa fakulteta i pričam sa njima, mada to ne smatram druženjem“ (Sf12, 22); „Ne vole pridošlice. Jako slabo... Oni se i kao narod između sebe jako slabo druže, tako da mislim da sa njima je jako teško družiti se...“ (S35, 32).

Svoje slobodno vreme naši ispitanici najviše provode sa Srbima ili migrantima drugog porekla – tu nema jasnog pravila s pripadnicima kog naroda se druže, već se pojavljuju neki iz republika bivše Jugoslavije, Turci, Mađari, Rusi i ostali koji žive u Austriji. Ta druženja su intenzivna i česta, a odvijaju se u svim prilikama – u školi, na radnom mestu, kao i tokom slobodnog vremena u izlascima ili srpskim klubovima. Pojedini ispitanici čak navode da se jedino i druže sa Srbima ili drugim ex-jugoslovenskim migrantima:

„Svi prijatelji su mi iz ex-Yu zemalja“ (Sf33, 22); „U mom društvu su pretežno svi Srbi i svaki dan se čujemo, a i vidimo, naravno kako nam dozvoljava trenutna situacija“ (Sf33, 22); „Naravno, hvala bogu. Idem na folklor, tako da sam upoznala dosta naših ljudi i srećna sam zbog toga“ (Sf41, 17); „Uglavnom su Srbi ili iz bivše Jugoslavije. Pre korone je bilo svaki dan (folklor i stare školske drugarice); trenutno vrlo retko, zbog oštrih mera koje su uvedene“ (Sf13, 27).

Znatan je broj ispitanika koji ističu da im je nevažno poreklo ljudi s kojima se druže, te da među dobrim prijateljima, osim Srba i ex-Jugoslovena, imaju i migrante iz drugih etničkih/nacionalnih grupa:

„Nije mi bitna nacionalnost, ako se međusobno poštujemo i u većini slučajeva su to Hrvati, Bosanci, Austrijanci i Rusi“ (Sf9, 17); „Pa, družim se, jer mi nije bitna nacionalnost nego da si čovek“ (Sm47, 15); „Ne mogu da izdvojim jednu nacionalnost, ne delim ljude po tome“ (Sf29, 23); „Meni su svi ljudi isti dok se slažemo i dok imaju sličan pogled na život kao i ja i moji prijatelji. Imam ih iz celoga sveta“ (Sm53, 24).

Oni koji ipak odlučuju da ostanu isključivo u krugu svoje zajednice, to opravdavaju činjenicom da su i druge grupe zatvorene, sa kulturama koje njima nisu bliske ili činjenicom da im je lakše da imaju kontakte sa Srbima jer dele zajedničke društveno-kulturne obrasce:

„Ne, jer se ne mogu prilagoditi drugim kulturama“ (Sf10, 19); „Ne, iako bih volio. Svi imaju svoje krugove u koje je teško prodrijeti“ (Sm20, 27); „Druženje sa našima je prirodno... razumijemo se, imamo slične navike, težnje i slično...“ (Sf21, 29); „Ne više. U gimnaziji nas je bilo 95% migranata i tad sam se družila sa svim nacijama, kao što su Turci, Arapi i Poljaci“ (Sf36, 27).

Ono što prevladava i što većina ispitanika ističe, jeste da sa ljudima istog porekla ipak imaju najbolje odnose i da su ta druženja za njih posebna. Takve odnose često definišu kao prirodnu datost ili kao logičan sled, budući da dele slične kulturne obrasce, međusobno se razumeju kada koriste maternji jezik,

imaju slična vaspitanja, običaje i navike. Ovo su neki od iskaza koji to slikovito prikazuju:

„Sa našim naravno, jer imamo istu veru i jako slično smo vaspitani i samim tim se bolje slažemo“ (Sf9, 17); „Sa našima, jer tada mogu pričati na srpski i osećam se slobodno“ (Sm47, 15); „Sa našim ljudima mogu više da se vezam, jer imamo isti humor i razumemo se bolje.“ (Sm43, 20); „Sa našima, zato što nam je mentalitet isti. Nikad neće biti isti odnos sa Austrijancima, zato što su nam navike jako različite“ (Sf33, 22); „Prija mi više društvo naših ljudi, zbog istih interesovanja (hrana, muzika, sport, teme za razgovor), lakše komunikacije“ (Sm23, 24); „Sa našima – ista krv, isti mentalitet“ (Sf26, 25).

Slaba pokretljivost po mestima koja nisu nacionalno ili etnički određena ne daje mogućnosti našim ispitanicima da uspostavljaju dublje društvene veze s pripadnicima drugih zajednica. To je primetno i u odabiru mesta za izlaske, koja se svode na kafiće, kafane i privatna okupljanja:

„Uglavnom se nalazimo na kafama, šetamo ili uveče izađemo u klub“ (Sf27, 23); „Većinom se družimo kod kuće i volimo da idemo u kafiće“ (Sf36, 27).

S druge strane, nemali je broj onih ispitanika koji su članovi folklornih sekcija u srpskim klubovima, zbog čega dosta svog slobodnog vremena provode u prostorijama tih udruženja:

„Pretežno izlazimo po 'našim' kafićima ili se nalazimo u prostorijama SKC 'Stevan Mokranjac'“ (Sf12, 22); „Igram folklor, pa se tamo skupimo svaki vikend i uživamo“ (Sf2, 18).

Izlasci u kafiće i diskoteke rezervisani su za one srpske ili „balkanske“ kojih je Beč pun, gotovo svaka bečka opština ima nekoliko kafića ili klubova tog tipa. A da su izlasci i posete kafanama, kafićima i diskotekama važan segment dokolice naših ispitanika, svedoče brojni iskazi, što je naročito slikovito rečeno u odgovoru ispitanice Sf38, 30: „Od doručka u baru, do izlaska u diskoteci“.

Odabir emotivnih ili bračnih partnera, shodno prethodno prikazanoj situaciji, uslovljen je odabirom prijatelja i mestima na kojima se naši ispitanici kreću. Drugim rečima, po srpskim ili balkanskim diskotekama i klubovima opcije da susretnu Austrijance svedene su na minimum. Ono što smo zabeležili kroz dosadašnja istraživanja jeste praksa etnički endogamnih partnerstava, uz manje varijacije gde se, recimo, u smislu partnerstva, mešaju Srbi, Vlasi, Romi ili pripadnici nekih drugih ex-jugoslovenskih republika. Česta je praksa i da naši ispitanici pronalaze svoje partnere u Srbiji, naročito tokom letnjih praznika kada dolaze na odmor, ili u drugim srpskim dijasporama u Evropi – u Švajcarskoj, Nemačkoj, Francuskoj itd. Stavovi naših ispitanika o tome sa kim bi voleli da ostvare potencijalni partnerski ili bračni odnos, svedoči i dalje o prisutnoj ideji o važnosti etničke endogamije:

„Ja bi' iskreno voleo da mi žena bude Srpkinja“ (Sm41,17); „Ja bi' volela da se udam za Srbina. Ne bi' volela za Austrijanca... nikada nije bilo u mom planu da se ja udam za Švabu, tako da ne razmišljam...“ (Sm35, 32).

Ekonomska dimenzija pretežno se odnosi na finansijsku situaciju, uslove stanovanja i, šire gledano, njihov životni standard. Migranti u svojim narativima ističu uslove stanovanja kao najbolje pokazatelje uspešnosti njihovog „migracijskog projekta“ (Latcheva and Herzog-Punzerberger 2011, 128). Ipak, na ovo polje utiču i lokalni uslovi, poput tržišta nekretnina i mogućnosti za odabir mesta življenja. Često se lokacije stanova biraju prema „kulturnim kriterijumima“, gde imigranti pribegavaju onim krajevima u kojima imaju svoje sunarodnike, a u Beču su „imigrantski krajevi“ etnički mešoviti i karakteriše ih specifična struktura troškova i ponude (Latcheva and Herzog-Punzerberger 2011, 130). Iako postoje delovi grada koji su tradicionalno imigrantski, naše istraživanje pokazuje da srpski imigranti žive u gotovo svim bečkim opštinama.¹⁴

Shodno tome, namera nam je bila da ispitamo koliko je komšiluk naših ispitanika etnički/nacionalno diverzifikovan. Na pitanja o tome da li u svom susedstvu ima i drugih migranata iz Srbije, ispitanici odgovaraju i pomalo komično:

„Ima nas kao Japanaca u Japanu“ (Sm53, 24); „Ima, u mojoj zgradi smo svi iz istog kraja u Srbiji“ (Sm46, 18); „U devetom becirku živi otprilike 22% migranata. Većina njih su poreklom iz zemalja bivše Jugoslavije (Sf12, 22).

Kada je reč o migrantima drugog porekla, tu svakako dominiraju Turci, za njima slede Bugari, Poljaci, Rumuni i Albanci. U odnosu s komšijama preovladavaju dobri ili korektni odnosi, a manje je onih koji nemaju nikakav kontakt sa susedima. Najbolje se slažu s komšijama „našeg porekla“, podrazumevajući pod tim prevashodno ljude iz bivše Jugoslavije, a često i šire – Balkance. Ovo su neki od iskaza o dobrosusedskim odnosima:

„Dobro se slažemo sa našim komšijama, jer svi potiču iz bivše Jugoslavije“ (Sf10, 19); „Dobar odnos sa komšijama iz Turske i pričamo nemački“ (Sm4, 20); „Korektan odnos u smislu da ostavljamo pakete (npr. Amazon) jedni kod drugih, deca nam se ponekad igraju zajedno na hodniku. Jedne komšije su Austrijanci, druge komšije su iz Sirije“ (Sf70, 32).

¹⁴ Postoje gradski okruzi u kojima tradicionalno živi veći broj stanovništva migrantskog porekla nego Austrijanaca, o čemu svedoči statistika koju je 2022. godine publikovala bečka administracija. Prema pomenutoj statistici, više od 50% stanovništva s migrantskim poreklom živi u 15. okrugu (54,1 % migranta), 20. okrugu (52,4 %), 10. okrugu (51,5%) i 5. okrugu (50,1%); a za njima slede 16. i 12. okrug sa po 48,1%, te 2. okrug sa 46% migrantskog stanovništva. Više o tome videti u statistici koja je dostupna na sledećoj adresi: [https://www.wien.gv.at/english/social/integration/facts-figures/population-migration.html#:~:text=Population%20of%20foreign%20origin%20by%20municipal%20districts&text=In%204%20municipal%20districts%2C%20more,and%20Margareten%20\(since%202022\).](https://www.wien.gv.at/english/social/integration/facts-figures/population-migration.html#:~:text=Population%20of%20foreign%20origin%20by%20municipal%20districts&text=In%204%20municipal%20districts%2C%20more,and%20Margareten%20(since%202022).)

Zanimljivo je i važno pomenuti istraživanje koje je Ehrkamp obavio u turskoj imigrantskoj zajednici u jednom malom nemačkom gradu. Naime, pomenuti autor pokazuje kako turska zajednica „smešta svoj identitet“ u susedstvo u Nemačkoj, ostvarujući ujedno lokalne veze sa većinskim stanovništvom (Ehrkamp 2005, 346). Turci, na primer, u malom gradu u Nemačkoj, gde je autor radio istraživanje, imaju svoje prodavnice, restorane, medije, religijske objekte kojima „uređuju“ lokalni život u Nemačkoj tako da on „liči“ na onaj u Turskoj. Kako dalje autor ističe, kupovina u postojećim turskim prodavnicama u Nemačkoj, recimo, ne predstavlja samo primer transnacionalnih veza ili kupovinu turskih dobara, već i povezanost lokalne nemačke populacije sa njihovim susedima turskim imigrantima (Ehrkamp 2005, 352). U svojim krajevima u Beču, slične aktivnosti ostvaruju i srpski imigranti i njihovi potomci – otvaraju restorane sa srpskom hranom ili prodavnice sa „balkanskim proizvodima“, imaju svoje crkve, kafiće, klubove i tome slično. Ipak, u ovom slučaju, kako i naša građa pokazuje, „smeštanje identiteta“ srpskih imigranata i njihovih potomaka u bečke okruge ne dovodi do većeg povezivanja lokalne austrijske populacije sa srpskim imigrantima.

Naime, iako postoje česte prilike susreta srpskih imigranata s Austrijancima, kao što su to školovanje, radna mesta, komšiluci itd, stepen povezivanja ove dve grupe sveden je na minimum. Naši ispitanici to pretežno opisuju različitim kulturnim i društvenim praksama i načinima ponašanja, ali vrlo često i činjenicom da Austrijanci generalno nisu naklonjeni imigrantima. To su eksplicitno iznosili u svojim iskazima na sledeće načine: „Oni ne žele nikoga u svojoj zemlji“ (Sf33, 22). Ipak, mišljenja su donekle i podeljena, pa tako pojedini navode da to zavisi i od samih migranata i njihovog odnosa prema Austrijancima. Drugi, pak, smatraju da, za razliku od starijih Austrijanaca koji ne žele migrante u svojoj zemlji, dolazi do značajnih međugeneracijskih promena, pa je tako mlađa populacija otvorenija ka pitanju integracije imigranata. Na kraju, ima i onih koji veruju da je Austrijancima jedino važno da „budeš deo sistema i obavljaš poslove koje oni neće ili nisu kvalifikovani“ (Sf72, 34).

Ipak, načini na koje naši ispitanici percipiraju Austrijance i svoj odnos s njima, trebalo bi uzimati s dozom rezerve. Čest je slučaj da imigranti iznose kulturne predstave o drugima zadržavajući stereotipizirana iskustva prethodnih generacija, koja su prenošena u okviru njihove kulturne grupe (Rašić 2022, 150). Osim toga, kulturni identitet gastarbajtera karakterišu potpuno drugačiji oblici ponašanja i navika (v. Antonijević 2011, 1015), zbog čega se već u početnoj poziciji znatno razlikuju od Austrijanaca. Na kraju, u svim tim iskazima i predstavama često dolazi do „sudara onog zamišljenog, ponovo rečeno romantizovanog *balkanskog nasleđa*, koje moji sagovornici pripisuju sebi, s onim evropskim, koje karakteriše austrijsku kulturu“ (Rašić 2022, 151).

Emocionalna integracija

Pod emocionalnom integracijom podrazumevamo efemernije oblike identifikacije, kao što su osećaj pripadnosti i sadržaje kojima se imigranti vezuju za sopstvenu ili neku drugu kulturnu grupu. Pojedini istraživači veruju da je identifikacija sa zemljom imigracije krajnji cilj procesa integracije (v. Esser 2001, 17–24). Ipak, to ne mora nužno da bude jedini i pravi pokazatelj da je određeni pojedinac dovoljno integrisan u lokalnu zajednicu. Prema rezultatima sopstvenih istraživanja, Latčeva i Hercog-Puncerbergerova beleže tri vrste identifikacije migranata u Beču: sa zemljom porekla, „identifikacijske dileme“ izražene kroz ambivalentnost pripadanja i višestruke identifikacije koje karakterišu snažne veze podjednako s obe zemlje – prijema i porekla (Latčeva and Herzog-Punzerberger 2011, 135).

Naša prethodna istraživanja pokazala su da je proces integracije moguće posmatrati upravo kroz pomenuta tri oblika identifikacije. Ipak, čini se da je sva tri aspekta najlakše uočiti kroz analizu kulturnih sadržaja koje srpski imigranti u Beču koriste u slobodno vreme. Kulturni sadržaji, pod kojima podrazumevamo muziku, literaturu, samostalni odabir pozorišnih predstava i tome slično, jasno može da ukaže za kulturu koje zemlje su imigranti povezani i šta češće koriste, a to je jedan od relevantnih pokazatelja njihove orijentisanosti – ka zemlji matici, zemlji u kojoj žive ili podjednako ka obe. Priče naših imigranata često predstavljaju iskaze koji se generacijski prenose u istom obliku, te govore o tome kako „čuvaju tradiciju“, „čuvaju srpski jezik“, „vole da uče ćirilicu“, ali novije generacije podjednako ističu da znaju nemački jezik, da nemaju problem i da se socijalizuju s Austrijancima u meri u kojoj je to moguće, te da su administrativno i birokratski više sličniji Austrijancima. Međutim, kada smo sa njima razgovarali o tome da li posećuju pozorišne predstave, da li čitaju knjige, slušaju muziku i čije sadržaje ovih kulturnih tvorevina više upražnjavaju – srpskih ili austrijskih – odgovori su pokazali jasniju sliku njihovih aspekata emocionalne integracije, ali su ukazali i na oblike transnacionalnih povezivanja.

Prvi od ispitanih parametara bila je muzika. Pitali smo ispitanike koju muziku slušaju, a odgovori su bili raznovrsni, premda najveći broj njih sluša srpsku popularnu muziku i to različite žanrove – od turbofolka, preko popa, pa sve do rok muzike. Značajan broj ispitanika istakao je i da sluša „stranu muziku“, pod kojom podrazumevaju sve one popularne muzičke žanrove koji pretežno dolaze iz Amerike. Odgovori su kod nekih bili i veoma kratki i glasili su „našu“, a pod tom odrednicom, ponovo, podrazumevaju popularnu muziku pretežno srpsku, ali i iz drugih bivših jugoslovenskih republika. Naredno kontrolno pitanje tražilo je od ispitanika da navedu barem dva izvođača ili muzičke grupe koje su poslednje slušali tog dana. I dok su pojedini odgovorili

potvrdili one prethodne, bilo je i onih koji su ukazali na potpuno drugačiju realnost:

„MC Stojan, Elena, Dragana Mirković, Goci Bend, Čana... Ja sve volim da slušam“ (Sm47, 15); „Klasična gitara kojom se i bavim, isto tako orkestarska dela. Poslednje slušao sam Malerova dela“ (Sf21, 29); „Najviše se vrti Radio S, dakle srpska pop muzika“ (Sf36, 27); „Baja mali knindža, Dragana Mirković, Sinan Sakić i Bjelo dugme“ (Sf44, 15); „Maluma, Jennifer Lopez, Dženan Lončarević“ (Sf37, 25); „Šaban Šaulić, Freddie Mercury“ (S43, 20); „Frank Sinatra, Zdravko Čolić“ (Sf58, 22); „Pop Smoke, Šaban Šaulić“ (Sm32, 22); „Goci bend i Zavičajno jato“ (Sf42, 17).

Naredna grupa pitanja odnosila se na to da li odlaze u pozorišta i koju su predstavu poslednji put gledali. Čak 36 ispitanika odgovorilo je da ne posećuje pozorišne predstave, a odmah potom znatan broj njih ističe da u pozorište odlazi retko ili eventualno kada su u Srbiji. Oni koji su dali potvrdne odgovore na ovo pitanje navode isključivo srpske pozorišne predstave kao nešto što su u prethodnom periodu gledali. Najčešće prate gostovanja srpskih pozorišnih trupa koje dolaze u Beč i za tamošnju publiku priređuju predstave. Samo jedna ispitanica ističe da je bila na nemačkoj predstavi, premda navodi da je tamo otišla na drugičinu inicijativu.

Ukupno 12 ispitanika odgovorilo je da ne čita knjige uopšte, dok je jedna ispitanica istakla da čita samo ono što je potrebno za školu. Zanimljivo je istaći da ostali ispitanici čitaju i to literaturu na tri jezika – srpskom, nemačkom i engleskom. Neki od odgovora su:

„Puno čitam, najdraži su mi nemački trileri. Trenutno čitam Joy Fielding – Die Schwester. Pre te knjige sam pročitala knjigu na srpskom, od Jelene Bačić Alimpić, čijeg se naziva ne sećam“ (Sf36, 27); „Čitam na nemčakom, srpskom i engleskom jeziku. Poslednje dve: „So isser brav“ – Martin Rutter (radi se o vaspitanju psa) i 'Oflajn' – Tamara Kucan“ (Sf37, 25); „Na nemačkom, engleskom, manje srpskom. Trenutno čitam Sašu Stanišića, koji je poreklom iz Bosne i Hercegovine, a živi i radi u Nemačkoj“ (Sf73, 16); „Čitam na više jezika. Orhodoxa Confessio? (nemački), Albercht von Reisswitz (nemački). Politische Geschichte der Serben in Ungarn (nemački)“ (Sm18, 25).

Naredno pitanje odnosilo se na medije, a od ispitanika smo tražili da odgovore da li čitaju novine i prate vesti, te da li prate informacije koje su u vezi s Austrijom ili one u vezi sa Srbijom. Veliki broj ispitanika, njih 38, odgovorilo je da prate redovno vesti, njih 18 ističe da vesti ne prati uopšte, dok ostali to rade povremeno i mahom su gledali vesti koje su se ticale trenutnog stanja s virusom COVID-19. Oni koji redovno čitaju vesti prate podjednako informacije koje se tiču Austrije, ističući da je to njihova svakodnevnica i da žele da budu informisani, ali i one vesti iz Srbije, budući da im rodbina tamo živi.

Kada je u pitanju druženje sa svojim sunarodnicima i odlazak u srpske klubove¹⁵, to pitanje se takođe ispostavilo kao važno u procesima samoidentifikacije. Od naših ispitanika, njih 35 nikada nisu bili članovi nijednog srpskog kluba, niti odlaze na njihove proslave i manifestacije. Ostali ispitanici ili su i dalje članovi klubova ili su to nekada ranije bili. Pretežno ističu da su se u klubove učlanjivali zbog folklornih sekcija:

„Zbog ljubavi prema svom narodu i igri“ (Sf9, 17); „Folklor i da upoznam nove prijatelje“ (Sm47, 15); „Zbog interesovanja prema igri, muzici, nošnji, tradiciji i običajima naroda na srpskim teritorijama“ (Sf12, 22); „Jer volim našu tradiciju i kulturu i tamo se bliže osećam domovini“ (Sf42, 17).

Kada smo ih pitali šta za njih znači to što su članovi klubova, odgovorili su bili raznovrsni:

„Jer se osećam kao da sam jednim delom u Srbiji i jer sam ponosna što čuvamo i negujemo našu kulturu“ (Sf9, 17); „Da nastavimo naše tradicije, druženja, prijateljstva širom sveta“ (Sf10, 19); „Za mene je to jedna razonoda posle posla, a i da negujemo svoju tradiciju igre, pesme i to“ (Sm46, 18); „Imati oko mene ljude sa kojima delim isto poreklo, učiti o običajima i istoriji mog naroda“ (Sm51, 19); „Biti član jedne druge velike porodice“ (Sf8, 21).

Na kraju ovog odeljka, upitali smo se i kakav odnos naši ispitanici imaju prema životu u Srbiji, odnosno Austriji. Zanimalo nas je da saznamo gde osećaju da više pripadaju i kroz koje aktivnosti se povezuju sa nekom od dve zemlje. Ispitanici veoma često ističu da vole Srbiju, ali se kroz njihove odgovore uviđa da ovu zemlju posećuju iz praktičnih razloga i zbog emotivno/porodičnih veza – da regulišu određene administrativne procedure poput produženja važenja dokumenata ili da, recimo, posete rodbinu i prijatelje:

---

¹⁵ Kada se govori o klubovima, to su kulturno-umetničke i sportske organizacije, koje su širom zapadnoevropske dijaspore počele sve intenzivnije da se otvaraju od sedamdesetih godina XX veka, kada su tada jugoslovenski gastarbajteri shvatili da je njihova budućnost, ipak, u tim zemljama. U Beču je prvi jugoslovenski klub formiran 1970. godine, na inicijativu nekolicine entuzijasta. Namera je bila da ovi klubovi služe kao mesta okupljanja svih tadašnjih jugoslovenskih radnika, kako bi imali prostora za komunikaciju na maternjem jeziku sa svojim sunarodnicima, ali i da bi se međusobno ispomagali. Ubrzo zatim formirane su sportske, a potom i kulturno-umetničke sekcije. Klubove karakteriše to što su izrasli u važna identitetska mesta koja u stopu prate promene u društveno-političkim situacijama u zemlji matici. To su prvntsveno bili jugoslovenski klubovi, koji su kroz svoj rad oslikavali identitetsko političke težnje Jugoslavije, a nakon raspada Jugoslavije, klubovi se takođe dele po nacionalno-etničkoj osnovi i sve više služe za izražavanje nacionalnih kultura (više o klubovima videti u: Rašić 2017; Rašić 2022).

„Dolazim u Srbiju da vidim porodicu, društvo i zbog slavlja“ (Sf14, 20); „Svadbe, veselja, slava, zato što hoću da vidim svoju rodbinu, krštenja, letovanja...“ (Sm47, 15); „Iz mnogo razloga. Da odmaram, razne poslove oko kuće da završim, da vidim familiju koja živi dole, provod, da posetim društvo“ (Sf13, 27); „Dolazim zbog dokumenata“ (Sm34, 36); „Samo da bih videla svoju porodicu i prijatelje“ (Sf70, 32); „Samo radi posete rodbine“ (Sf21, 29).

Kroz naredno pitanje, hteli smo da ustanovimo da li naši ispitanici vole da dolaze u Srbiju i da dodatno dođemo do saznanja o emotivnim razlozima zbog kojih se povezuju sa domovinom njihovih predaka. Odgovori su varirali, bilo je onih koji su ostavljali samo potvrdne odgovore na naše pitanje, dok je bilo i onih koji su detaljnije obrazlagali svoj stav:

„Ne baš, ne osećam se da pripadam tu. Naš narod u Srbiji se jako loše ponaša prema nama gastarbajterima. Nerazumevanje, pogrešna očekivanja“ (Sf21, 29); „Sve manje zbog loše političke situacije i polarnosti u društvu, kao i loših poruka koje dobijamo iz samog vrha vlasti“ (Sf69, 39); „Pa, sve mi jedno – da mi nije društvo iz Srbije, ne bih išla“ (Sm26, 28); „Volim? Obožavam. Srbin sam!“ (Sm53, 24).

Konačno, pitanjem da li se bolje osećaju u Srbiji ili u Austriji, namera nam je bila da još jednom potvrdimo inicijalno pitanje – s kojom su zemljom povezani, sa Srbijom ili Austrijom. Premda su u prethodnim odgovorima provejavali iskazi o tome da im je život u Austriji lagodniji u svakom smislu, ovde su potvrdili te stavove. Drugim rečima, dok Austriju identifikuju s urednošću, organizovanošću, boljim kvalitetom života i ponekad društvenim odnosima koje su tamo izgradili, Srbiju prevashodno identifikuju s emotivnim osećanjima. Ipak, gotovo niko od naših ispitanika nije istakao da bi došao da živi u Srbiju.

„Osećam se bolje u Austriji, definitivno. Srbija je depresivna, ljudi su mračni, samo kukaju, žale se kako nemaju, toliko negative da ja ne želim da budem deo toga“ (Sm34, 36); „Austrija, jer tu sam proveo ceo život do sada, a najbolje se i najsigurnije osećam u Republici Srpskoj“ (Sm47, 15); „Austriji. Bolji mi je kvalitet života“ (Sf21, 29); „Kao što i svima na to pitanje odgovorim. U Srbiji mi je prelepo, ali samo kao zato što tu dođem na odmor, nemam obaveze i znam da ću se vratiti u Austriju. U Austriji se takođe prelepo osećam, jer mi je život tamo, kao i mnogi bitni ljudi“ (Sm43, 20); „U Srbiji, sve dok mi ne treba ništa (kao, na primer, zdravstveni sistem, neka ustanova ili slično), zato što se osećam kao kod kuće i uživam u pričanju našeg jezika sa svakim“ (Sf37, 25); „U Austriji, zato što postoji neki red u državi i tu mi je najuža porodica. Srbija ima neke svoje čari, ali opšta atmosfera utiče na boravak u toj zemlji“ (Sf58, 22); „Teško dogovoriti. Nedostaju mi obe države kada nisam tu, volim da idem u Srbiju, ali ne duže od par nedelja. Radujem se doći kući u Beč“ (Sf36, 27).

I možda baš ovaj poslednji iskaz najbolje objašnjava transnacionalni odnos naših ispitanika prema obe zemlje – Austriji i Srbiji. Srbiju vole, često su emo-

tivno nastrojeni ka njoj i smatraju je svojom domovinom, ali bi se uvek najradije vratili u Austriju nakon provedenog odmora u Srbiji. Uvek im nedostaje zemlja u kojoj se u datom trenutku ne nalaze i takav do kraja neodređeni odnos jasno potvrđuje tezu o njihovoj podvojenosti koja se manifestuje u različitim socijalnim situacijama.

Integracija iz perspektive Austrije i Srbije

U Austriji se proces integracije i njegov fokus ka određenim grupama stanovništva menjao kroz vreme. Tako je 70ih i 80ih godina XX veka u fokusu integracionih politika bio društveno marginalizovani sloj domaćeg stanovništva, da bi se od 90ih godina taj fokus, u političkom i medijskom smislu, preusmerio na problematizaciju „kulturnih razlika“ stranih radnika (Latcheva and Herzog-Punzerberger 2011, 121). Važno je upitati se šta je, zapravo, integracija za austrijski politički život i na koje načine ova zemlja pomaže imigrantima u ovom procesu. Proces integracije u Austriji reguliše Zakon o integraciji iz 2017. godine,¹⁶ prema kome se integracija definiše kao

„...proces koji utiče na društvo u celini, čiji uspeh zavisi od učešća svih koji žive u Austriji i zasniva se na ličnoj interakciji. Posebno, integracija zahteva da imigranti aktivno učestvuju u ovom procesu, iskoriste prednosti ponuđenih mera integracije i prepoznaju i poštuju osnovne vrednosti evropske demokratske države. ... Integracija kao proces za društvo u celini zahteva koordinisan pristup različitih državnih i civilnih aktera i zahteva aktivan doprinos svake osobe u Austriji u okviru sopstvenih mogućnosti“ (Zakon o integraciji, član 2, tačka 1).

Austrija sebe do skora nije deklarirala kao zemlju imigracije, niti je razvijala posebne javne politike glede imigranata i stranih radnika (Wets 2006, 87–88). To je vidljivo u činjenici da je tek 1976. godine zapošljavanje stranih radnika bilo bolje regulisano, dok ga je do tada regulisao Policijski zakon i Zakon o pasošima iz 1954. godine, ali i da do devedesetih godina pitanje stranih radnika nije uzimano u ozbiljnije razmatranje (Ivanović 2012, 97; Latcheva and Herzog-Punzenberger 2017, 14). Međutim, iako Austrija nije imala zvanične politike prema imigrantima, to ne znači da nije bila otvorena za primanje stranaca, već samo da se njen odnos, u zavisnosti od društveno-političke situacije, menjao kroz vreme (v. Rašić 2022, 138).

Iako se u pomenutom Zakonu integracija navodi kao *proces* u kojem bi učešće trebalo da uzmu sve vladine i nevladine organizacije, te pojedinci, kako bi migranti što lakše mogli da učestvuju u društvenom, ekonomskom i kulturnom životu Austrije, tačka 2 naznačenog člana ipak pokazuje da austrijski zakoni

¹⁶ Dostupan na: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20009891>

integraciju vide na nešto drugačiji način. Naime, za austrijske vlasti, integracija nije *proces* kako je definišu u zakonu, već je to pre *jednosmeran put* koji vodi ka dobijanju državljanstva, što je eksplicitno i navedeno na sledeći način: „Dobijanje austrijskog državljanstva ima za cilj da označi kraj sveobuhvatnog procesa integracije“ (Zakon o integraciji, član 2, tačka 1).

Subjektivni osećaj naših ispitanika jeste da su oni integrisani, naročito poredeći sa pomenutim Zakonom – nemački im je prvi/drugi maternji jezik, školovali su se u Austriji te poznaju njenu istoriju, geografiju i kulturu, tu su zaposleni i imaju svoje društvene interakcije. S druge strane, iz njihovog iskustva s autohtonim Austrijancima, biti integrisan na ovaj način i imati državljanstvo nije garant integrisanosti u ukupan društveno-politički i kulturni sistem Austrije. Oblici implicitnih i eksplicitnih diskriminacija vidljivi su kroz različite odgovore naših ispitanika. Na ovaj način definisana, integracija predstavlja još jedan oblik implicitne diskriminacije imigranata – ukoliko se ne integrišu u potpunosti, onako kako to Zakon predviđa, ne mogu dobiti status državljanina. Ovde je, u suštini, reč o čvrsto formiranim granicama i striktnim praksama zapadnih nacionalnih država, usled kojih se mnoge prakse tumače isključivo jednostrano – ili ste Austrijanac ili to niste, ambivalentna pozicija nije sistemski prepoznata.

Naši ispitanici sebe pretežno ne smatraju Austrijancima. Statistički gledano, 71% ispitanika sebe ne doživljava kao Austrijance, dok svega 19% njih smatra da jesu Austrijanci.¹⁷ Ostali odgovori su bili ambivalentni, u smislu da ispitanici nisu znali da se odluče, dvoje njih se izjasnilo kao Austrijanci srpskog porekla, a nekoliko njih nije dalo odgovore. U nastavku, predstavimo neke od širih odgovora, koji se nisu svodili na samo jednostavne, potvrdne ili odrične odgovore. Tako, oni koji za sebe smatraju da su Austrijanci, to ističu na sledeći način:

„Da, zato što živim ovde, a i bolje pričam nemački jezik“ (Sm4, 20); „Da, zato što sam rođena i školovana ovde“ (Sf10, 19); „Da, zato što sam rođena ovde i zato što sam do sada isključivo u Austriji živela“ (Sf37, 25); „Da, odrastao sam tu i tu planiram svoju budućnost“ (Sm15, 21); „Da, rođena sam ovde“ (Sf11, 16).

Oni koji sebe ne smatraju Austrijancima, to su iskazivali ovako:

„Ne, jer nisam Austrijanka, nego Srпкиnja“ (Sf29, 23); „Ne mogu to potpuno da kažem, zato što nemam njihov mentalitet. Ja volim srpsku muziku, srpsku kulturu, uvek bih pre jela srpsku hranu od austrijske, tako da ne – nisam Austrijanka u duši“ (Sf33, 22); „Nikada nisam imala želju, niti ću imati želju sebe da predstavim kao Austrijanku. Možda zato što sam tako odgajana. Ne smatram da bi bila neka prednost“ (Sf13, 27); „Ne mogu da kažem da sam Austrijanka, jer sam rođenjem Srпкиnja“ (Sf69, 39).

---

¹⁷ Zanimljivo je napraviti poređenje s hrvatskim imigrantima u Venecueli. Naime, u svojim istraživanjima koja je obavila sa Hrvatima iz Venecuele, Marijeta Rajković Iveta pokazuje da ova imigrantska zajednica ima hibridni identitet i sebe određuje kao da su „na pola Venezuelanci“ (v. Rajković Iveta 2019, 179).

Paradoksalno tome, čak i kada se „u potpunosti integrišu“, onako kako to Zakon predviđa, dobijanje dokumenata za migrante često ne znači i osećaj pripadnosti datom društvu. Slično tome, zanimljivo je tumačenje koje daje Bivand Erdal u svojim istraživanjima pakistanskih migranata u Norveškoj. Pomenuta autorka kaže da u ovoj migrantskoj zajednici prihvatanje zapadnih pasoša pre znači prihvatanje neophodnog resursa za mobilnost nego proces postajanja „jednog od nas“ (Bivand Erdal 2013, 984). Slično je i među srpskim imigrantima u Beču, rasprave o prihvatanju austrijskih dokumenata veoma je zanimljivo istraživačko pitanje, naročito kada se govori o prvoj generaciji. Ipak, čak i potomci iz treće i četvrte generacije, među kojima smo obavili istraživanje, prihvatanje austrijskih dokumenata ne doživljavaju kao proces postanka Austrijancem, već više kao administrativno-birokratsku stvar koja im omogućava da nesmetano žive i rade u toj državi.

Kada su u pitanju odnosi s maticom, Republika Srbija ima nedovoljno jasno određen odnos ka svojim emigrantima, svrstavajući sve svoje emigrante i njihove potomke u relativno neodređenu kategoriju koju imenuje – dijaspora. Odnos s dijasporom u nadležnosti je Ministarstva spoljnih poslova i Uprave za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu (v. Zakon o ministarstvima 2014; član 13). Pomenuti Zakon ne samo što nije senzibilan za različite tipove emigracija, već nije fokusiran ni na potomke srpskih emigranata – posebnu grupu koja zahteva drugačije odnose i politike zemlje matice njihovih predaka. Zakon u svom 13. članu predviđa da Ministarstvo spoljnih poslova vodi računa i održava odnose sa *državljanima i pravnim licima* Republike Srbije koji su u inostranstvu. Takvo određenje, makar formalno, direktno diskriminiše sve one imigrante ili njihove potomke koji nemaju srpska državljanstva, ali imaju snažne transnacionalne aktivnosti i kretanja ili su emotivno povezani sa Srbijom.

Uprava za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu, koja je osnovana od strane Ministarstva spoljnih poslova s ciljem da se bliže bavi odnosima sa pomenutim grupama, svoju javnu politiku prema emigrantima definiše kroz *Strategiju očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu*.¹⁸ Premda Strategija predstavlja veoma uopšteni tekst o odnosu Srbije s dijasporom,¹⁹ relativno preciznije strategije koje Srbija preuzima prema emigrantima vidljivi su u programima za sufinansiranje projekata posvećenih srpskoj dijaspori koje na godišnjem nivou raspisuje Uprava.²⁰ Iz liste sufinansiranih projekata, primetno je da Uprava podržava pretežno aktivnosti kultur-

¹⁸ Dostupno na: http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_mvd2011.pdf

¹⁹ Šire tumačenje Strategije i odnosa Srbije sa svojom dijasporom videti u: Rašić 2022, 126–137.

²⁰ Projekti koji su, recimo, sufinansirani u 2022. godini, dostupni su na sledećem linku: <https://www.dijaspora.gov.rs/files/4/odluka-dijaspora-2022.pdf>

no-umetničkih udruženja Srba širom sveta (Evropa, Amerika, Kanada itd), posvećenih promociji srpske kulture kroz folklorne, dramske i literarne sekcije, edukativne radionice učenja srpskog jezika i ćirilicnog pisma, održavanje festivala, izložbi i tome slično. Iako strategije odnosa Srbije prema svojim emigrantima nisu potpuno jasno definisane, moguće je iščitati intencije upravo kroz aktivnosti Uprave i Ministarstva, kojima oni teže da „izgrade *mostove* i *ogradu*“ oko zajednice koju, da ponovimo, široko definišu kao „dijasporu“ (Rašić 2022, 137). Svojim aktivnostima izgrađuju *mostove* kojima održavaju odnose sa svojim emigrantima, ali ujedno, podstičući ih na različite aktivnosti u kojima su identitet i tradicija shvaćeni u esencijalističkom smislu, Ministarstvo i Uprava stvaraju simboličku *ogradu* koja ih „štiti“ i omogućava „dozirane i kontrolisane kontakte s drugima, pod uslovom očuvanja sopstva“ (Rašić 2022, 137).

Umesto zaključka

Na osnovu dosadašnjih istraživanja koja smo vršili među četiri generacije srpskih migranata i njihovih potomaka u Beču, možemo da zaključimo da su proces integracije i oblici transnacionalnih veza ove zajednice transgeneracijski fenomen. Ipak, svaka generacija tome pristupa iz svoje pozicije i na specifičan način. Zbog toga, procesi integracije i transnacionalnih povezivanja srpskih imigranata i njihovih potomaka u Beču nisu koherentni fenomeni. Dok su, na primer, pripadnici prve generacije pod integracijom podrazumevali savladavanje osnovnih jezičkih sposobnosti kako bi se snašli u novom okruženju, njihovi potomci iz treće i četvrte generacije integraciju tumače na nivou ostvarivanja istih prava koje imaju i Austrijanci. Drugim rečima, kriterijumi koji inspirišu procese integracije u novijim generacijama imigranata u Beču razlikuju se od onih koji su inspirisali prvu ili drugu generaciju. Povezanost s mestom stanovanja i osećaj intimnosti, potom pripadanje grupi vršnjaka i jačanje veza na lokalitetu življenja, jača procese integracije potomaka imigranata iz treće i četvrte generacije (u. Vathi 2013). Bivand Erdalova daje konkretan primer iz svojih istraživanja pakistanskih migranata u Norveškoj, gde njenoj ispitanici, koja je migrantskog porekla, rođena i odrasla u Norveškoj, smeta kada je vršnjakinje posmatraju kao „drugu“, budući da ona od njih očekuje da je vide kao sličnu sebi, a ne kao „drugu“ u zajednici u kojoj je socijalizovana (Bivand Erdal 2013, 992).

Srpska dijaspora u Beču zaista je specifična iz nekoliko razloga. Prvenstveno, geografska pozicioniranost ovog grada u odnosu na Srbiju povoljna je za učestalije dolaskе gastarbajtera i njihovih potomaka budući da za relativno kratko vreme mogu da budu u svojim kućama u Srbiji. Takođe, brojnost srpske dijaspore u Beču, koja svakodnevno komunicira na maternjem jeziku, ponekad bez potrebe da u toku dana bilo šta kažu na nemačkom, te učestali susreti sa svo-

jim sunarodnicima, dodatno doprinose održavanju svesti o njihovom poreklu, pa i održavanju podvojenog statusa koji se ogleda u smeštenosti između Austrije i Srbije. Sve ovo utiče na srpsku dijasporu u Beču da jača veze i osećanja prema domovini, u odnosu na druge srpske dijaspore koje su udaljenije i zbog toga često slabije povezane s njom.²¹

Za prvu i drugu generaciju jasno je da žive transnacionalne živote u transnacionalnim prostorima i koristeći transnacionalne veze. Oni se tako povezuju s Austrijom i Srbijom – zemljom u kojoj su rođeni ili proveli određeni deo svog života. Kada je reč o našim ispitanicima u ovom istraživanju, primetno je da i oni održavaju transnacionalne veze sa Srbijom, zemljom porekla njihovih predaka u kojoj oni nisu rođeni, ali su socijalizacijom naučili da ove veze treba da postoje. Iako transnacionalne aktivnosti treće i četvrte generacije nisu istog intenziteta i oblika kao kod prve ili druge generacije, ona ipak postoji i ogleda se u važnim kulturnim i identitetskim markerima. Pre svega, tu je reč o komunikaciji na srpskom jeziku koja je i dalje važna i podstiče se među potomcima imigranata. Oni u Austriji ostvaruju prijateljske i emotivne veze s Austrijancima, doduše ređe, s drugim imigrantima i Srbima, ali takođe ostaju u kontaktu i viđaju se sa svojom rodbinom i prijateljima iz Srbije. Veoma često, čak i emotivne partnere pronalaze u Srbiji tokom povremenih boravaka. Kada je u pitanju upražnjavanje kulturnih sadržaja, potomci imigranata iz treće i četvrte generacije slušaju muziku, čitaju knjige i prate pozorišne predstave poreklom iz Srbije, ali takođe koriste i neke od ovih sadržaja iz Austrije. Kada je u pitanju korišćenje medija i praćenje informacija, naši ispitanici gotovo podjednako prate vesti koje se tiču života u obe zemlje. Iako su ovo samo neki od primera transnacionalnih veza i kretanja koje potomci srpskih imigranata iz treće i četvrte generacije ostvaruju, važno je upitati se zbog čega su oni transmigranti i zbog čega ostvaruju veze s domovinom svojih predaka ukoliko u njoj nikada nisu živeli?

Tu postoji nekoliko potencijalnih objašnjenja. Prvenstveno, pripadnike treće i četvrte generacije pojedini autori smatraju *transnacionalnim generacijama*

---

²¹ Zanimljivo je ipak istaći pojavu koju beleži Lazar Jovanović u svojim istraživanjima znatno manje i udaljenije srpske zajednice u nekoliko gradova u Nemačkoj. Naime, fokusirajući se na treću generaciju koja je, prema njegovim uvidima, veoma dobro integrisana, do te mere da veliki broj njih uopšte ne zna srpski, Jovanović ističe da i oni imaju potrebu za različitim identifikacijskim strategijama. Drugim rečima, imajući svest o svom srpskom poreklu i pojedinim tradicijama i praksama iz Srbije i, s druge strane, činjenica da su prošli kroz procese adaptacije i integracije u nemački sistem od rođenja, pripadnici treće generacije Srba u Nemačkoj manipulišu svojim identitetima u zavisnosti od situacije u kojoj se u tom trenutku nalaze. Jovanovićevi sagovornici prepoznaju prednosti svog podvojenog identiteta koji za njih „...predstavlja adaptivni mehanizam postojanja u kulturi u kojoj se *Drugost* mojih sagovornika neretko potcrtava“ (v. Jovanović 2017, 170).

(Čapo 2019, 274), koje imaju „dve pozadine“ (Jurčević 2016, 294) ili ih karakteriše „endemska dvojnost“, budući da žive dva životna stila u dve različite kulture (Čapo 2019, 294). Njihov status opisivan je i metaforom „dve stolice“, jer se nalaze „između svih stolica i nigde se ne osećaju kao kod kuće... oni su stranci gde god da dođu“ (Esser 2000, 277; Čapo 2019, 300). Suzan Vesendorf (Susanne Wessendorf) je u svojim istraživanjima italijanskih imigranta u Švajcarskoj postavila takođe zanimljivo pitanje: kojim terminom označiti povratke druge generacije migranata u Italiju, zemlju u kojoj nikada nisu živeli, već su tu provodili samo određeno vreme. Pomenuta autorka upotrebljava termin *ko-renske migracije* u te svrhe. Druga generacija migranata vezu sa zemljom porekla svojih roditelja pretežno razvija kroz povremene boravke u njoj, za vreme praznika, letnjih raspusta ili drugih svetkovina – dakle, u prilikama kada su na godišnjim odmorima i kada ove destinacije, manje-više, doživljavaju turistički. Ipak, druga generacija bila je od početka uključena u transnacionalne veze i aktivnosti svojih roditelja, te su slušali priče o toj zemlji, ali i neprestanu želju za povratkom u nju. Zbog toga i druga generacija nastavlja da održava veze sa domovinom predaka. Oni su, zapravo, kako zaključuje Vesendorfova, u potrazi za mestom koje im omogućava snažan osećaj identifikacije i pripadanja i to, upravo, pronalaze u domovini predaka koja je sastavni deo njihovih života (Wesendorf 2007, 1089–1091).

Iako su rođeni i socijalizovani u Austriji, potomci srpskih imigranata iz treće i četvrte generacije zadržavaju transnacionalni životni stil. U tome su veliku ulogu odigrali njihovi roditelji ili babe i dede, vodeći ih sa sobom u svoju domovinu tokom raspusta, praznika ili drugim povodima. Ta putovanja i stečena iskustva, te ostvarivanje društvenih odnosa s drugim rođacima ili prijateljima u zemlji matici, uticali su na potomke srpskih imigranata da nastave transnacionalne aktivnosti i da se istovremeno identifikuju s Austrijom i Srbijom.

Međutim, iako mnogi naši ispitanici u ovom istraživanju koriste razne sadržaje austrijske kulture i prednosti i beneficije uređenog austrijskog društva i/ili poseduju državljanstva i pasoše ove zemlje, mali broj njih se izjašnjavaju kao Austrijanci. Odgovor u ovim procesima identifikacije leži u čvrstim kategorijama zapadnih demokratija kada je u pitanju određenje nacionalnosti, a koja se bazira na konceptu *ili – ili* (v. Čapo 2019, 350), odnosno ne postoji mogućnost da naši ispitanici budu i Srbi i Austrijanci, već da izaberu jedan od ta dva identiteta. S tim u vezi, potomci srpskih gastarbajtera u Austriji, a kako Čapo Žmegač primećuje slična je situacija i kod Hrvata u Nemačkoj, prisiljeni su da se jednostrano identifikuju, a ne da izraze stvarnost u kojoj žive – „...svoje istodobne veze i identifikacije u dvije nacionalne države“ (Čapo Žmegač 2005, 89).

Zbog pomenutih ograničenja u javnim politikama Austrije, koje su striktno s nacionalnim određenjima, naši imigranti nemaju mogućnosti da se definišu pozivajući se na svoju transnacionalnost, već i u tom smislu opstaju u nekom

liminalnom prostoru, koristeći malo sadržaje srpske, a malo austrijske kulture, u zavisnosti od konteksta i trenutne potrebe. Kako su to i prethodna istraživanja pokazala (v. Antonijević 2013; Čapo 2019), liminalni identiteti postavljaju migrante na marginu oba društvena sistema i obe kulture, budući da nigde do kraja nisu prihvaćeni. Svojom kulturnom bipolarnošću, te svojim transnacionalnim aktivnostima, migranti podjednako (ne)pripadaju obema kulturama i državama, zbog čega je pitanje njihove integriranosti i dalje goruće u obe zemlje. Dok Austrija pokušava da i dalje *integriše* ljude u sopstveno društvo, uprkos činjenici da su oni u ovoj zemlji rođeni, socijalizovani, školovani, pa samim tim već uveliko integrirani, Srbija se, s druge strane, i dalje boji da će doći do *asimilacije*, koja se u javnom i političkom diskursu posmatra kao „identitetski brisač“, zbog čega otvara škole srpskog jezika, ćirilice i teži da „osvesti“ sopstvene migrante u identitetskom smislu.²² Od ovih borbi s vetrenjačama koje obe države vode, migranti nemaju nikakvu korist, sve dok se suštinski ne izmeni mogućnost njihove identifikacije i dok ne dobiju priliku da budu *transnacionalni građani*.

Možda je i sam koncept integracije zastareo ili nije do kraja operativan kada se u obzir uzmu imigranti koji su od samog početka identitetski ambivalentni. Njihova pozicioniranost između dve kulture i dva sistema usmerila ih je ka kreiranju sopstvenog kulturnog identiteta, sastavljenog od različitih sadržaja iz inventara obe kulture koje koriste (v. Antonijević 2011). Pomenute kulturne identitete iskonstruisala je još prva generacija gastarbajtera (v. Antonijević 2013), dok su njihovi potomci samo nastavili procese konstrukcije i prezentacije pomenutih identifikacijskih strategija. Drugim rečima, transnacionalne generacije, slično svojim precima, pregovaraju sopstvene identitete i stvaraju nova kulturna značenja. Svaki put kada su u situaciji da biraju između sadržaja dve jasno odvojene kulture, oni nalaze nova rešenja i kreiraju nove prakse, specifične baš za njihov kulturni identitet (Čapo 2019, 274). Možda je najuočljiviji primer da se nove prakse kreiraju u situacijama izbora između dve podjednako važne kulture za migrante, upravo upotreba „gastarbajterskog jezika“. Kada su u okruženju sa svojim sunarodnicima, oni kombinuju dva jezika i stvaraju potpuno novu jezičku formu koja je specifična samo za njihovu kulturnu grupu. To je još jedan nivo na kojem pokazuju smeštenost i povezanost između dve kulture, te njihovu nemogućnost ili nepostojanje želje da se jasno odrede u smislu identifikacije sa samo jednom zemljom, kulturom i tradicijom.

Iako teorijsko promišljanje pokazuje da je integracija troslojni proces, praktično i u svakodnevicu ovi slojevi često mogu da budu neusaglašeni i čak kontradiktorni. Migrantske dualne lojalnosti prema ljudima i prostorima u različitim zemljama, te procesi pregovaranja identiteta u svakodnevicu iako funkcionišu

²² Više o javnim politikama Republike Srbije prema dijaspori videti u: *Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijasporu i matične države i Srba u regionu*, 2011.

za njih kao zajednicu, ne uklapaju se u ono što nacionalne države tumače kao integraciju (u. Bivand Erdal 2013, 995). Kako smo pokazali, za austrijsku vlast, integracija je jednosmeran proces ka asimilaciji, koji kao takav ne odgovara migrantima, jer oni ujedno teže održavanju svoje „drugosti“. S druge strane, zemlja matica – Srbija – svojim politikama i aktivnostima teži da održi zajednicu kao koherentnu celinu, što im podjednako smanjuje kapacitete za integracijom u Austriji. Iako u prvi mah deluje da bi *postnacionalno državljanstvo* bilo rešenje, to bi ujedno značilo i promenu u funkcionisanju uređenja nacionalnih država – u šta sumnjamo da su vlade spremne. Takođe, podrazumevalo bi i standarde koje je potrebno ispuniti kako bi neko postao postnacionalni državljanin. Drugim rečima, sigurno bi i tome prethodio neki oblik integracije.

Reference

- Antonijević, Dragana. 2011. „Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta“. *Etnoantropološki problem* 6(4): 1013–1033. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i4.10>
- Antonijević, Dragana. 2013. *Stranac ovde, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Antonijević, Dragana, Ana Banić Grubišić and Miloš Rašić. 2021. „A Decade of Studying Guest Workers Through the Projects of the Serbian Ethnological and Anthropological Society“. *Etnoantropološki problemi* 16(4): 981–1012. <https://doi.org/10.21301/eap.v16i4.1>
- Baubock, Rainer. 2010. „Studying citizenship constellations“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(5): 847–859. <https://doi.org/10.1080/13691831003764375>
- Bischof, Gunter and Dirk Rupnow. 2017. „Preface“. In *Migration in Austria*, edited by Gunter Bischof and Dirk Rupnow, 13–25. Innsbruck: Innsbruck University Press.
- Bivand Erdal, Marta. 2013. „Migrant Transnationalism and Multi-Layered Integration: Norwegian-Pakistani Migrants’ Own Reflections“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39(6): 983–999. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765665>
- Brubaker, Rogers. 2004. *Ethnicity without groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bujis, Frank, Froukje Demant and Atef Hamdy. 2006. *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Campbell, David. 1996. “Political processes, transversal politics, and the anarchical world”. In *Challenging Boundaries*, edited by Shapiro, M. and Alker, H. R, 7–31. Minneapolis: University of Minnesota.
- Caron, Louise. 2019. “An Intergenerational Perspective on (Re)migration: Return and Onward Mobility Intentions across Immigrant Generations”. *International Migration Review* 54 (3): 1–33. <https://doi.org/10.1177/0197918319885646>
- Čapo-Žmegač, Jasna. 2005. „Živjeti ondje, identificirati se ondje i ovdje. Identitet djece hrvatskih ekonomskih migranata u Njemačkoj“. *Hrvatska revija* 5(2): 84–91.

- Čapo, Jasna. 2019. *Dva doma. Hrvatska radna migracija u Njemačkoj kao transnacionalni fenomen*. Zagreb: Durieux.
- Davidović, Milena. 1999. *Deca stranih radnika. Druga generacija jugoslovenskih ekonomskih emigranata u zemljama Zapadne Evrope*. Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za sociološka istraživanja.
- Dobrivojević, Ivana. 2007. „U potrazi za blagostanjem. Odlazak jugoslovenskih državljana na rad u zemlje zapadne Evrope 1960–1977“. *Istorija 20 veka* 2: 89–100.
- Ehrkamp, Patricia. 2005. „Placing Turkish identities: local attachments and transnational ties of Turkish immigrants in Germany“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31: 345–364. <https://doi.org/10.1080/1369183042000339963>
- Ehrkamp, Patricia. 2006. „'We Turks are no Germans': assimilation discourses and the dialectical construction of identities in Germany“. *Environment and Planning A: Economy and Space* 38(9): 1673–1692. <https://doi.org/10.1068/a38148>
- Esser, Hartmut. 2000. *Soziologie. Spezielle Grundlagen. Band 2. Die Konstruktion der Gesellschaft*. Frankfurt/New York: Campus Verlag.
- Esser, Hartmut. 2001. „Kulturelle Pluralisierung und strukturelle Assimilation. Das problem der ethnischen Schichtung“. *Schweizerische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 7(2): 97–108.
- Faist, Thomas. 2010. „Diaspora and Transnationalism: What Kind of Dance Patterns?“. In *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, edited by Rainer Baubock and Thomas Faist, 9–34. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Filhon, Alexandra. 2017. „Language Acquisition and Cultural Integration“. In *Migrant Integration Between Homeland and Host Society – Volume 1*, edited by Agnieszka Weinar, Anne Unterreiner and Philippe Fargues, 63–87. Switzerland: Springer International Publishing.
- Geurts, Nella, Marcel Lubbers and Niels Spierings. 2020. „Structural position and relative deprivation among recent migrants: a longitudinal take on the integration paradox“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46 (9): 1828–1848. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1675499>
- Glick Schiller, Nina, Linda Basch and Cristina Szanton Blanc. 1995. „From immigrant to transmigrant: theorizing transnational migration“. *Anthropological Quarterly* 68(1): 48–63. <https://doi.org/10.2307/3317464>
- Ilić-Marković, Gordana. 2010. „Dvojezična svakodnevnica – predrasude i činjenice, srpski i nemački u Beču“. U *Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“*, uredile Ljiljana Subotić i Ivana Živančević-Sekeruš, 779–789. Novi Sad: Filološki fakultet.
- Ivanović, Vladimir. 2012. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u Austriji i SR Nemačkoj 1965–1973*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Jain, Ravindra. 2010. „Diaspora, Trans-Nation and Nation: Reflections from India“. *Sociological Bulletin* 59 (1): 3–21. <https://doi.org/10.1177/0038022920100101>
- Jovanović, Lazar. 2017. „Konceptualizacija kulturnog identiteta pripadnika treće generacije srpskih radnih migranata u SR Nemačkoj“. *Etnoantropološki problemi* 12(1): 149–173. <https://doi.org/10.21301/eap.v12i1.7>

- Jurčević, Katica. 2016. *Kroaten in Deutschland. Eine Fallstudie inter besonderer Berücksichtigung von Phanomenen und Problemen der Akkulturation und Integration*. Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“.
- Kaya, Ayhan. 2007. „German-Turkish Transnational Space: A Separate Space of Their Own“. *German Studies Review* 30 (3): 483–502. <https://www.jstor.org/stable/27668369>
- King, Russell and Anastasia Christou. 2010. “Diaspora, Migration and Transnationalism: Insights from the Study of Second-Generation ‘Returnees’“. In *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*, edited by Rainer Bauböck and Thomas Faist, 167–183. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Klok, Jolien, Theo van Tilburg, Tineke Fokkema and Bianca Suanet. 2020. „Comparing generations of migrants’ transnational behaviour: the role of the transnational convoy and integration“. *Comparative Migration Studies* 8: 1–21.
- Latcheva, Rossalina and Barbara Herzog-Punzenberger. 2011. „Integration Trajectories: A Mixed Method Approach“. In *A Life-Course Perspective on Migration and Integration*, edited by Matthias Wingens, Michael Windzio, Helga de Valk, Can Aybek, 121–143. London, New York: Springer.
- Levitt, Peggy. 2007. *God Needs No Passport: Immigrants and the Changing American Religion Landscape*. New York: The New Press.
- Levitt, Peggy, Josh DeWind and Steven Vertovec. 2003. „International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction“. *International Migration Review* 37(3): 565–575. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00150.x>
- Marković, Predrag. 2005. „Gastarbeiters as the Factor of Modernization in Serbia“. *Istorija 20. vek* 2: 145–162.
- Maxwell, Rahsaan. 2010. “Evaluating Migrant Integration: Political Attitudes Across Generations in Europe“. *International Migration Review* 44 (1): 25–52. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00797.x>
- Mazzucato, Valentina. 2008. „The double engagement: transnationalism and integration. Ghanaian migrants’ lives between Ghana and the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34(2): 199–216. <https://doi.org/10.1080/13691830701823871>
- Milutinović, Svetlana. 2006. „Kineski transnacionalni preduzetnici u Budimpešti i Beogradu: u potrazi za tržištem tranzicionih ekonomija“. *Sociologija* XLVII (2): 143–160.
- Modood, Tariq. 2011. „Multiculturalism, Ethnicity and Integration: Some Contemporary Challenges“. In *Global Migration, Ethnicity and Britishness*, edited by Tariq Modood and Naser Meer, 40–65. London: Palgrave Macmillan.
- Modood, Tariq. 2013. *Multiculturalism. A Civic Idea*. Second Edition. Malden: Polity Press.
- Naderifar, Mahin, Hamideh Goli and Fereshteh Ghaljaie. 2017. „Snowball Sampling: A Purposeful Method of Sampling in Qualitative Research. *Strides in Development of Medical Education* 14(3): 1–6. <https://doi.org/10.5812/sdme.67670>
- Nagel, Caroline. 2009. „Rethinking Geographies of Assimilation“. *The Professional Geographer* 61(3): 400–407. <https://doi.org/10.1080/00330120902941753>
- Penn, Roger and Paul Lambert. 2009. *Children of International Migrants in Europe. Comparative Perspectives*. London: Palgrave Macmillan.

- Peter, Jackson, Philip Crang and Claire Dwyer. 2004. „Introduction“. In *Transnational Space*, edited by Peter Jackson, Philip Crang and Claire Dwyer, 1–8. London and New York: Routledge.
- Pries, Ludger. 2005. *Verschieden Formen der Migration – verschieden Wege der Integration*. Lahnstein: Neue Praxis, Sonderheft.
- Rajković Iveta, Marijeta. 2019. „Državljanstvo vs. Integracija: iskustva visokoobrazovanih Hrvata iz Venezuele i Roma nogometaša“. *Studia ethnologica Croatia* 31(1): 157–184.
- Rašić, Miloš. 2017. „Jugoslavenski/srpski klubovi u Beču u istorijskom kontekstu“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65(3): 687–703. <https://doi.org/10.2298/GE-11703687R>
- Rašić, Miloš. 2022. *Zamišljena domovina: klubovi, identitet i integracija srpskih gastarbajtera u Beču*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Schmalzbauer, Leah. 2005. „Transamerican Dreamers: The Relationship of Honduran Transmigrants to the Ideology of the American Dream and Consumer Society“. *Berkeley Journal of Sociology* 49: 3–31. <https://www.jstor.org/stable/41035600>
- Schunck, Reinhard. 2011. „Immigrant Integration, Transnational Activities and the Life Course“. In *A Life-Course Perspective on Migration and Integration*, edited by Matthias Wingers, Helga de Valk, Michael Windzio and Can Aybek, 259–283. London and New York: Springer.
- Steinmann, Jan-Philip. 2018. „The Paradox of Integration: Why do Higher Educated New Immigrants Perceive More Discrimination in Germany?“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45(9): 1377–1400. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1480359>
- Taherdoost, Hamed. 2016. „Sampling Methodst in Research Methodology; How to Choose a Sampling Technique for Research“. *International Journal of Academic Research Management* 5(2): 18–27. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3205035>
- Tineke, Fokkema, Laurence Lessard-Phillips, James Bachmeier, Susan Brown. 2012. „The Link Between the Transnational Behaviour and Integration of the Second Generation in European and American Cities: Does the context of reception metter?“. *Nordic Journal of Migration Research* 2(2): 111–123. <https://doi.org/10.2478/v10202-011-0033-x>
- Unterreiner Anne and Agnieszka Weinar. 2017. „Introduction: Integration as a Three-Way Process“. In *Migrant Integration Between Homelan and Host Society – Volume 1*, edited by Agnieszka Weinar, Anne Unterreiner and Philippe Fargues, 1–21. Switzerland: Springer International Publishing.
- Vathi, Zana. 2013. „Transnational Orientation, Cosmopolitanism and Integration among Albanian-origin teenagers in Tuscany“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(6): 903–919. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765653>
- Vertovec, Steven. 1999. „Conceiving and Researching Transnationalism“. *Ethnic and Racial Studies* 22 (2): 1–26. <https://doi.org/10.1080/014198799329558>
- Vuletić, Julijana. 2016. „Leksičke transferencije u govoru Srba u Nemačkoj: na primeru srpske zajednice u Ingolštatu, Bavarska“. *Etnoantropološki problemi* 11(2): 601–626. <https://doi.org/10.21301/EAP.V11i2.14>

- Wessendorf, Sussane. 2007. „'Roots Migrants': Transnationalism and 'Return' among Second-Generation Italians in Switzerland“. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33(7): 1083–1102. <https://doi.org/10.1080/13691830701541614>
- Wets, Johan. 2006. „The Turkish Community in Austria and Belgium: The Challenge of Immigration“. *Turkish Studies* 7 (1): 85–100. <https://doi.org/10.1080/14683840500520600>
- Wimmer, Andreas, and Nina Glick Schiller. 2002. “Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences”. *Global Network* 2(4): 301–334. <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00043>
- Wimmer, Andreas, and Nina Glick Schiller. 2003. “Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology.” *The International Migration Review* 37, no. 3: 576–610.

Miloš Rašić

The Institute of Ethnography SASA, Belgrade
milos.rasic@ei.sanu.ac.rs

Dragana Antonijević

Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
dantonij@f.bg.ac.rs

*Aspects of the Integration of Third and Fourth Generations
of Serbian Migrant Workers in Vienna*

This paper focuses on the integration of the third and fourth generations of descendants of Serbian migrant workers residing in Vienna, Austria. This immigrant community emerged as a result of the influx of Serbian guest workers who have been moving to Austria for temporary employment since the end of World War II. The third and fourth generations consist of their (great) grandchildren. The objective of this study is to examine the current state of their integration, based on the findings of research undertaken in 2020. Somehow paradoxically, we explore the following research question: to what extent are the third and fourth generation descendants of migrants, who were born and raised in Austria, integrated into the socio-cultural and political system of Austria, given that they are still perceived as ‘persons of migrant origin’?

In this study, we re-evaluate the concept of integration, which tends to essentialise national identity, and emphasise the dynamic nature of the integration process and the transnational connections of our target group. Due to the COVID-19 pandemic and the resulting state of emergency, the research was conducted online using Google surveys. We employed non-probabilistic and exponentially non-discriminatory sampling, utilising the ‘snowball’ sampling approach. A total of 73 individuals participated in the survey, which comprised

12 sections with 70 open and closed questions. Of the participants, 43.8% were men, 50.68% women, and 5.47% did not declare their gender.

We adopted four criteria under which to analyse the integration processes based on the collected data and the responses of our respondents: cultural, structural, social, and emotional. The cultural factor refers to the acquisition of knowledge and skills, such as language proficiency and understanding of social norms. Structural integration involves the positioning and participation of migrants in key aspects of the host society, particularly the job market. Social integration encompasses interactions and connections with the local community and other groups, including marriage, friendships, and interactions beyond one's own ethnic group. Lastly, emotional integration relates to elements of identification, a sense of belonging, and the various ways in which immigrants maintain connections with their own cultural group.

We view integration as a dynamic and interactive phenomenon influenced by three parties: the country of origin (Serbia), the immigrants themselves, and their descendants. Thus, we investigate all three factors, while frequently highlighting intergenerational disparities in the integration process. In addition to the concept of integration, we incorporate contemporary interpretations of transnationality in this study, demonstrating that even members of the third and fourth generations of Serbian labour migrants maintain strong cultural ties and utilise cultural elements from both their ancestors' country of origin (Serbia) and the country in which they were born and raised (Austria). Ultimately, we conclude that they are equally integrated into both the Serbian immigrant population in Austria and the society of their origin country, while maintaining significant transnational and emotional connections with Serbia.

Key words: third and fourth generation Serbian working immigrants, integration, transnationality, Austria, Serbia

Aspects de l'intégration de la troisième et de la quatrième génération des descendants des travailleurs temporaires serbes à Vienne

Cet article se concentre sur les représentants de la troisième et de la quatrième génération des descendants des travailleurs temporaires serbes qui vivent à Vienne. Cette communauté immigrée à Vienne s'est formée du fait de l'arrivée des travailleurs temporaires serbes, appelés *gasterbeiters*, qui depuis la fin de la Deuxième Guerre mondiale partaient travailler temporairement en Autriche. Ce sont justement leurs (arrière) petits-fils et (arrière) petites-filles qui représentent la troisième et la quatrième génération. Notre intention est de montrer, à travers les résultats d'une recherche menée au cours de 2020, les formes d'identification présentes chez les représentants de la troisième et de la quatrième génération des

descendants des travailleurs temporaires serbes à Vienne. De cette manière, nous allons réexaminer le concept de l'intégration, qui est en réalité dans son fondement essentialiste et national, puis rendre compte du processus d'intégration et des relations transnationales établies par notre groupe cible. En raison de l'état d'urgence provoqué par la pandémie de covid, la recherche a été menée par un sondage en ligne, à l'aide d'un questionnaire *Google*, alors que l'échantillonnage a été non probabiliste et exponentiellement non discriminatoire.

Mots clés: travailleurs temporaires serbes à l'étranger, troisième et quatrième génération, intégration, transnationalité, Autriche, Serbie

Primljeno / Received: 3.04.2023.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 15.05.2023.